

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

14 juni 1967

52e jaargang, no. 2597

verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

Collectiva

ER dreigt een steeds groter ruimte tussen onze behoefte aan collectieve voorzieningen en de middelen die wij daarvoor willen opbrengen.

Iedere politieke partij, iedere pressiegroep dringt aan op uitbreiding van bepaalde gemeenschapsvoorzieningen, doch verzuimt helaas maar al te vaak de middelen daartoe aan te geven. Integendeel, het komt vrij frequent voor dat organisaties die bij de ene gelegenheid weer eens een pleidooi houden voor vergroting van zekere voorzieningen, niet schromen bij een volgende gelegenheid felle aanvallen te doen op het fiscale klimaat, op het toenemend aandeel van de overheidsuitgaven als percentage van het nationaal produkt enz. Een ergerlijke inconsequentie, gelukkig een die niet ongesigneerd blijft.

Tijdens de 8 juni jl. gehouden jaarvergadering van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel (zie ook blz. 629 e.v.) wezen hierop o.a. twee der preadviseurs, Dr. C. de Galan en Prof. Ir. J. J. Broeze, al legden zij een verschillend accent. De Galan pleitte voor de bereidheid om, als we de noodzaak van hogere collectieve voorzieningen inzien, ook in te zien dat daartoe offers moeten worden gebracht. Broeze meende dat, als we om redenen van financiële aard terugschrikken voor een snelle stijging van het aandeel der collectieve goederen, we dan achteraf „niet moeten zeuren”.

Toch zullen we o.i. de komende jaren niet kunnen ontkomen aan een relatieve toename van de overheidsuitgaven; alleen al het opbrengen van de onderwijsuitgaven zal — zie bijv. de cijfers welke Prof. Drs. C. A. van den Beld, de derde preadviseur, geeft — een enorme uitdaging vormen, om nog maar niet te spreken over categorieën als de uitgaven t.b.v. het wegennet en de volksgezondheid. Bovendien, wie zegt ons dat er over dertig jaar geen nieuwe taken zullen zijn, taken waarvan wij het toekomstig bestaan nu nog niet vermoeden? Of daarentegen dan huidige taken zullen zijn weggevallen lijkt ons — het rijtje afgaande — nogal twijfelachtig (in een pacifistisch verleden koesterden wij m.b.t. één ervan zekere illusies; de oude Adam blijkt anno 1967 echter vitaler dan ooit te zijn).

De lasten zullen dus zeker zwaarder worden; wij kunnen hooguit proberen deze wat gelijkmatiger te spreiden. Langlopende programma's van overheidsinvesteringen dienen te worden opgesteld; het anachronistisch „loven en bieden” bij de jaarlijkse begrotingsrondes wordt aldus geëncadreerd. Gezien de omvang en het steeds meer complexe karakter van het programma van collectieve voorzieningen zullen we op langere termijn moeten gaan programmeren.

Wij moeten daarbij de durf opbrengen creatief te denken; dit slechts kan ons helpen de gigantische taken en de onvermijdelijke planningmachine van het jaar 2000 gestalte te geven en te aanvaarden. Creatief denken, niet in de vorm van quasi-cultuurfilosofische algemeenheden, maar van een duidelijk gestructureerde visie, op basis van een multi-disciplinaire, doch geïntegreerde aanpak, waarbij de artistieke toets niet mag ontbreken. Om het met Prof. Dr. A. de Froe, de vierde preadviseur, te zeggen:

„Opvoeding, onderwijs en staatsbestel moeten gericht zijn op het functioneren van de enkele creatieve mens in de gemeenschap. Dat is het voorschrift voor onderwijzer, rechter en staatsman. Niet de dood door de herhaling, het isolement of de slaafse gehoorzaamheid, maar de levenmakende, roerige, lastige mensengeest”.

Het nieuwe Babylon zal vele constanten kennen, maar ook zijn Constants dringend nodig hebben.

dR

INHOUD

Collectiva	615
<i>Drs. A. S. Friedeberg:</i>	
Het resultaat van de Kennedy-ronde	616
<i>Drs. G. G. Groenewegen:</i>	
Verbruikscoöperatie en consumentenproblematiek	620
<i>C. P. A. Bakker, E. Koppelaar en Drs. O. C. de Boer:</i>	
Nogmaals: pensioenvoorzieningen in het bedrijfsleven	622
<i>Drs. S. P. van der Zee:</i>	
De Zeelandbrug in 1966; problemen van een tolbrug	627
Ingezonden stuk:	
<i>Drs. G. de Man:</i> Aanvaardbare belastingdruk en begrotingsnorm	628
Recente publikaties	628-634
Over 33 jaar	629
<i>Drs. R. L. Boissevain:</i>	
Geld- en kapitaalmarkt	633
Notities:	
Ruggegraat	617
Gebouw en getal	619

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Het resultaat van de Kennedy-ronde

Een flinke stap voorwaarts op weg naar vrijmaking van de wereldhandel

Dank zij het resultaat van de marathon-onderhandelingen gedurende de eerste helft van mei kan de Kennedy-ronde nog juist voor het verstrijken van de „Trade Expansion Act” worden afgesloten. Dit artikel geeft een samenvatting van de voornaamste resultaten voor zover thans reeds bekend. De overeengekomen internationale verlaging van invoerrechten met gemiddeld 35 pCt. in de industriële sector stempelt de Kennedy-ronde tot een succes, ook al zijn de resultaten in de landbouwsector bescheiden. Op het gebied van de non-tarifaire handelsbelemmeringen zijn eveneens vorderingen geboekt. Een afglijden van de E.E.G. in protectionistische richting lijkt voorsnog voorkomen. Van groot belang is dat het positieve resultaat van de Kennedy-ronde wellicht een impuls vormt om via nieuwe onderhandelingen de thans ingeslagen weg met voortvarendheid verder te bewandelen.

„It is in the nature of a major negotiation such as this that the toughest decisions cannot be taken until the final bargaining phase begins”.

William M. Roth ¹⁾.

Wedloop met de tijd gewonnen

UITERLIJK 30 juni a.s. zal te Genève de Slotakte van de Kennedy-ronde worden ondertekend. Dit betekent dat deze „meest ambitieuze poging tot vrijmaking van de wereldhandel die ooit plaatsvond” ²⁾ nog juist — en met een behoorlijke mate van succes — zal worden afgesloten binnen de termijn die de wet waaraan de Amerikaanse President zijn onderhandelingsbevoegdheden ontleent — de „Trade Expansion Act” — daartoe stelt.

De voorbereidende werkzaamheden meegerekend zullen de onderhandelingen, die in mei 1964 officieel een aanvang namen, dan bijna 5 jaar in beslag hebben genomen. Op het eerste gezicht lijkt dit wel zeer lang. Men dient evenwel te bedenken, dat deze onderhandelingen — waaraan formeel meer dan 50 landen deelnamen — een buitengewoon veelomvattend karakter droegen. Anders dan bij vroegere onderhandelingsronden in het kader van het G.A.T.T. beperkten de Kennedy-onderhandelingen zich immers niet tot de industriële sector, doch omvatten zij tevens de landbouwsector en die van de non-tarifaire handelsbelemmeringen. Bovendien hebben zij herhaaldelijk en soms zeer langdurig vertraging ondervonden als gevolg van onenigheid tussen de zes E.E.G.-landen onderling, die — hoewel zij in deze onderhandelingen reeds naar buiten traden als een handelspolitieke eenheid gerepresenteerd door de Europese Commissie — nog niet beschikten over een gemeenschappelijk landbouwbeleid en een gemeenschappelijk handelsbeleid ³⁾. Toen de onderhandelingen na een feitelijke onderbreking van meer dan een jaar in september 1966 weer hervat werden, verkeerden zij in verschillende opzichten feitelijk nog in een aanvangsstadium. Vanuit dit oogpunt bekeken, verdient reeds het feit dat men erin geslaagd is de onderhandelingen binnen de gestelde termijn te voltooien, waardering.

De slotfase van de onderhandelingen

Waarschuwinglijsten.

Gedurende de periode september-december 1966 namen de onderhandelingen geleidelijk in intensiteit toe. In de loop van november hadden de meeste landen hun aan-

biedingen tot tariefverlagingen en andere concessies, waartoe zij in eerste instantie bereid waren, dan ook in hoofdzaak gecompleteerd. Tevens hadden zij gelegenheid gehad kennis te nemen van de aanbiedingen van hun onderhandelingspartners. Op basis van het streven naar wederkerig evenredige concessies diende een aantal landen, w.o. de Verenigde Staten, Engeland en de Scandinavische landen (de laatste inmiddels verenigd in één gemeenschappelijke onderhandelingsdelegatie) conform een daartoe door de Directeur-Generaal van het G.A.T.T. opgesteld tijdschema ⁴⁾ omstreeks 30 november 1966 ieder zgn. „waarschuwinglijsten” in.

Deze lijsten bevatten een opsomming van zowel additionele aanbiedingen die men alsnog van andere landen (d.w.z. in veel gevallen: de E.E.G.) verlangde als van eigen aanbiedingen die men voornemens was in te trekken in het geval deze andere landen hun aanbiedingen niet voldoende zouden uitbreiden. Met name de waarschuwinglijst van de Scandinavische landen, die — niet ten onrechte — van oordeel waren dat de E.E.G. met hun belangen onvoldoende rekening had gehouden, was opvallend omvangrijk. De E.E.G. achtte echter de „door verschillende aan de onderhandelingen deelnemende landen ingediende lijsten van mogelijke terugtrekkingen niet gemotiveerd” ⁵⁾. Zelf besloot de E.E.G. geen waarschuwinglijst in te dienen. Het zou de Zes waarschijnlijk ook niet gemakkelijk gevallen zijn om inzake een gemeenschappelijke lijst tot overeenstemming te komen.

Marathonzitting.

Medio januari 1967 nam het stadium van de werkelijke onderhandelingsfase ten slotte een aanvang. Omstreeks dezelfde tijd kwam te Punta del Este (Uruguay) het „Trade and Development Committee” van het G.A.T.T. bijeen. Van deze gelegenheid maakte een groot aantal ontwikkelingslanden gebruik om er opnieuw op aan te dringen dat de Kennedy-ronde ook te hunnen behoeve behoorlijke resultaten zou opleveren.

¹⁾ *Statement on Decisive Phase of Kennedy Round*, 15 februari 1967.

²⁾ E. Wyndham White: *GATT Press Release No. 990*, 17 mei 1967.

³⁾ A. S. Friedeberg: „De Kennedy-ronde aan de vooravond van een beslissende fase (I)” in *E.-S.B.* van 21 september 1966, blz. 970.

⁴⁾ *GATT Press Release No. 966*, 12 juli 1966.

⁵⁾ *Persmededeling van de Raad van de E.E.G.*, no. 46/67 (AG 15) van 12 januari 1967.

De daaropvolgende maanden leverden het schouwspel van een soort zenuwenoorlog tussen de E.E.G. en de Verenigde Staten, die o.m. tot uiting kwam in een reeks van verklaringen tijdens persconferenties, speeches enz., waarin bij de onderhandelingen betrokkenen elkaar — en de rest van de wereld — deelgenoot maakten van beurtelings optimistische en pessimistische verwachtingen t.a.v. het eindresultaat. Een belangwekkend verschijnsel gedurende deze periode was de geleidelijk groeiende solidariteit tussen de Zes, die via wat meer flexibele onderhandelingsmandaten de Europese Commissie in staat stelden de onderhandelingen met een zekere bewegingsvrijheid te vervolgen ⁶⁾.

Begin mei, met de „fatale datum” van 30 juni beangstigend nabij, bleken de voornaamste geschilpunten in de Kennedy-ronde nog steeds niet opgelost. Deze geschilpunten concentreerden zich in hoofdzaak rond een beperkt aantal groepen produkten, zoals granen in de landbouwsector en chemische produkten, papier, textiel, staal en aluminium in de industriële sector. Op initiatief van het G.A.T.T.-secretariaat — dat tijdens de Kennedy-onderhandelingen een rol speelde die wel vergelijkbaar is met die van de Europese Commissie in de E.E.G. — volgde toen een marathonzitting waaraan door de voornaamste onderhandelingsdelegaties (de E.E.G., de Verenigde Staten, Engeland, de Scandinavische landen, Zwitserland en Japan) werd deelgenomen. Het resultaat van deze marathonzitting, die aanving op 4 mei 1967 en pas elf dagen later tijdens de nacht van de tweede pinksterdag eindigde, was een uitgebreide „package deal” met concessies van en voor allen. Terecht kon de Directeur-Generaal van het G.A.T.T. toen verklaren „the essential elements in the Kennedy Round have now been successfully negotiated” ⁷⁾.

De resultaten

Inmiddels zijn de onderhandelingen nog niet geheel voltooid. Dientengevolge ontbreekt vooralsnog een enigszins gedetailleerde officiële informatie t.a.v. de uitkomst der onderhandelingen. Met enig voorbehoud kunnen de resultaten van de Kennedy-ronde echter als volgt worden samengevat:

Industriële produkten.

Hier kan men bepaald spreken van een fraai resultaat. Naar schatting leidt de Kennedy-ronde voor deze sector tot een gemiddelde verlaging van invoerrechten met maar liefst 35 pCt. Aangezien het E.E.G.-buitentarief nog niet volledig wordt toegepast — dit zal immers pas vanaf 1 juli 1968 het geval zijn — betekent dit voor landen als Frankrijk en Italië, waar de huidige rechten zich veelal nog boven het niveau van het buitentarief bevinden, ten opzichte van de huidige situatie zelfs een nog grotere verlaging ⁸⁾.

Het handelsvolume van de onder de tariefverlagingen vallende produkten bedraagt niet minder dan \$ 40 mrd. De gemiddelde tariefverlaging van 35 pCt. betekent dat voor een aantal produkten (bijv. voor personenauto's) de invoerrechten inderdaad conform de oorspronkelijke opzet van de Kennedy-ronde met 50 pCt. verlaagd worden. Daartegenover staan dan weer produkten waarover alle of enkele landen in het geheel geen verlagingen toepassen. Bovendien zijn er veel groepen van produkten ten aanzien waarvan een geringere verlaging van invoerrechten wordt toegepast. Een voorbeeld van deze laatste categorie vormen katoenen textielprodukten. De verlaging ligt hier in de meeste gevallen rond de 20 pCt.

E.-S.B. 14-6-1967

Ruggegraat

DE Kamers van Koophandel en Fabrieken te Groningen, Meppel, Veendam en Zwolle hebben aan de Raad van Ministers een rapport aangeboden, waarin zij de urgentie bepleiten van de aanleg van een autosnelweg van Amsterdam dwars door de IJsselmeerpolders via Lelystad, Emmeloord en Steenwijk naar Groningen. Deze rechtstreekse verbinding met West-Nederland wordt door de Kamers gezien als een eerste voorwaarde voor het welslagen van het nu reeds jaren gevoerde stimuleringsbeleid. Daar het niet doenlijk is alle noordelijke centra door autosnelwegen een directe verbinding met West-Nederland te geven, achten zij een weg nodig, die als ruggegraat voor het noordelijke wegennet zal moeten dienen, en daartoe zo centraal mogelijk zal moeten worden gesitueerd en zo mogelijk een of meer van de belangrijkste kernen rechtstreeks zal moeten aansluiten.

Het rapport, waarin enkele facetten van de betekenis van deze centrale verbinding voor een blijvende verbetering van de vervoer van Noord-Nederland worden belicht, komt tot de volgende conclusies:

● De toekomstige ontwikkeling van Noord-Nederland zal moeten worden gebaseerd op de samenhang met de randstad.

● De uitstraling uit de randstad voltrekt zich reeds in verschillende sectoren. Steeds blijken goede en zo kort mogelijke verbindingen met het Westen een voorwaarde voor de ontwikkeling van welke sector dan ook. Gelet op de functie van het langeafstandsverkeer zal de verbinding met het Westen door middel van een autosnelweg moeten plaatsvinden.

● Aanleg van de autosnelweg (rijksweg 10) komt wat betreft besparing van het aantal km, de aansluiting van de voornaamste kern, de tracering en de ontsluiting welke zij geeft aan de centrale zandgebieden, als eerste maatregel tot oplossing van het noordelijke probleem in aanmerking.

● Gezien de onbevredigende situatie van Noord-Nederland is snel ingrijpen geboden; onverwijlde uitvoering van rijksweg 10 is daarom noodzakelijk.

Ook in het onlangs door de colleges van Gedeputeerde Staten van Groningen, Friesland en Drenthe aanvaarde ontwikkelingsplan „Het Noorden op weg naar het jaar 2000” wordt erop gewezen (blz. 50), dat de aanleg van rijksweg 10 van vitale betekenis is voor de ontwikkeling van het Noorden.

Landbouwprodukten.

In deze sector is het resultaat bescheiden, zo bescheiden zelfs, dat men wel gesproken heeft van een berg die een muis heeft gebaard ⁹⁾. Een feit is, dat geen van de door de E.E.G. gelanceerde ambitieuze plannen voor veelomvattende mondiale overeenkomsten (o.m. voor granen, zuivel, rundvlees, suiker, oliën en vetten en rijst) is gerealiseerd. M.a.w. de gehele opzet van het binden van het totale steunbedrag en het vaststellen van internationale referentie-

⁶⁾ Zie *Opera Mundi Europe*, 19 januari en 20 april 1967.

⁷⁾ Statement by Mr. E. Wyndham White: *GATT Press Release No. 990* van 17 mei 1967.

⁸⁾ Zie Paul Fabra: *Le Monde*, 18 mei 1967.

⁹⁾ Gerhard Hoepfner: „Die Kennedy Runde hat kein Agrarproblem gelöst” in *Die Welt*, 26 mei 1967.

prijzen, zelfvoorzieningsgraden enz.¹⁰⁾ is niet aanvaard. Het Amerikaanse streven naar een gegarandeerde „toegang tot de markten” trouwens evenmin. Niettemin werd nog begin mei 1967 althans voor granen op basis van deze concepties onderhandeld.

Naar verluidt bracht gebrek aan overeenstemming over het niveau van de voor de E.E.G. vast te stellen zelfvoorzieningsgraad — van groot belang voor de exporterende landen — de Verenigde Staten ertoe om op het laatste moment tegenvoorstellen van veel beperkter allure in te dienen. Deze zijn ten slotte door de E.E.G. en andere belanghebbenden aanvaard. Het resultaat is dat men op het gebied van mondiale overeenkomsten niet verder is gekomen dan een overeenkomst ten principale tot verlenging van de laatstelijk uit 1962 daterende internationale tarwe-overeenkomst¹¹⁾. Behalve een aanpassing, d.w.z. een verhoging, van de internationale minimum en maximum prijzen zal daarin als nieuw element worden opgenomen een door de geïndustrialiseerde landen gemeenschappelijk te financieren voedselhulp voor de ontwikkelingslanden. Met dit laatste wordt voldaan aan een reeds lang door de Amerikanen naar voren gebrachte wens.

Voor het overige bestaat hetgeen in de landbouwsector bereikt is in hoofdzaak uit een aantal tariefverlagingen van in het algemeen beperkt betekenis. Ook wat betreft tropische landbouwprodukten schijnen de resultaten van de Kennedy-ronde beperkt te zijn. Een belemmerende factor wordt hier gevormd door de bestaande preferentiële systemen. Een tariefverlaging op basis van de meest-begunstigingsclausule zou weliswaar aan alle ontwikkelingslanden ten goede komen, doch onvermijdelijk leiden tot een verlies van voorkeurspositie uit hoofde van de Commonwealth of associatie met de E.E.G. De betrokken ontwikkelingslanden zijn hiertoe slechts bereid indien zij daarvoor schadeloosstelling verkrijgen.

De non-tarifaire handelsbelemmeringen.

Op dit gebied zijn enkele hoopgevende resultaten bereikt. Deze omvatten o.a.:

1. Naar alle waarschijnlijkheid: afschaffing door de Verenigde Staten van het „American Selling Price”-systeem (A.S.P.) van waardebepaling bij invoer. Volgens het A.S.P.-systeem worden de invoerrechten niet geheven over de factuurprijs van de te importeren goederen, doch over de in Amerika gangbare prijs. In de praktijk leidt dit systeem — „ein Relikt aus der dunkelsten Zeit des Amerikanischen Protektionismus”¹²⁾ — tot prohibitieve invoerrechten, met name voor chemische produkten. Dit heeft de E.E.G. ertoe gebracht enigerlei verlaging van invoerrechten in de chemische sector bij voorbaat afhankelijk te stellen van de afschaffing van het A.S.P.-systeem door Amerika.

Een extra complicatie is hierbij dat de Amerikaanse President het A.S.P.-systeem slechts kan afschaffen na uitdrukkelijke toestemming van het Congres. Men kwam ten slotte tot een ingewikkeld compromis, dat twee fasen omvat en er in principe als volgt uitziet:

Fase I: a. De E.E.G. verlaagt het buitentarief voor chemische produkten onvoorwaardelijk met 20 pCt.;

b. De Verenigde Staten verlagen hun op basis van het A.S.P.-systeem geheven invoerrechten met 50 pCt.

Fase II: a. De Verenigde Staten gaan over tot afschaffing van het A.S.P.-systeem in die zin dat de uit

hoofde van het A.S.P.-systeem geheven rechten worden omgezet in ad valorem-rechten van maximaal 40 pCt. Deze rechten worden vervolgens gehalveerd, m.a.w. verlaagd tot ten hoogste 20 pCt.;

b. De E.E.G. verlaagt het buitentarief andermaal en wel met 30 pCt. Het E.E.G.-buitenrecht voor de onderhavige produkten is dan dus gehalveerd.

Op deze algemene regels zijn echter nog weer tal van uitzonderingen, ook wat betreft de percentages van de toe te passen verlagingen. Engeland volgt t.a.v. deze kwestie in het algemeen een gedragslijn analoog aan die van de E.E.G.

In het kader van de onderhandelingen inzake het A.S.P.-systeem zou men tevens overeengekomen zijn, dat België, Frankrijk en Italië een t.o.v. Amerikaanse auto's discriminerende vorm van wegenbelasting afschaffen en dat Engeland hetzelfde zal doen met betrekking tot een belasting op Amerikaanse televisiefilms.

2. Een overeenkomst inzake een internationale anti-dumpingcode. In feite betreft het hier een soort toepassings-overeenkomst met betrekking tot de zeer vage anti-dumpingbepalingen van het G.A.T.T. (Art. VI). Bijzonderheden hierover zijn nog nauwelijks bekend. Aangenomen wordt, dat de nieuwe code o.m. zal leiden tot opheffing van een aantal in Amerika in zwang zijnde voor Europese exporteurs hinderlijke praktijken, zoals het toepassen van anti-dumpingmaatregelen met terugwerkende kracht¹³⁾.

Geleidelijke toepassing van de resultaten

Op grond van de bepalingen van de „Trade Expansion Act” zullen de Verenigde Staten de toe te passen verlaging van invoerrechten slechts in vijf gelijke jaarlijkse etappes in de praktijk kunnen brengen. De eerste daarvan zal waarschijnlijk per 1 januari 1968 worden geëffectueerd. Aangenomen mag worden, dat de meeste andere landen in principe eenzelfde gedragslijn zullen volgen.

De E.E.G. heeft zich echter op grond van interne besluiten reeds eerder ertoe verbonden het buitentarief met ingang van 1 juli 1968 volledig van kracht te doen worden. Toepassing van de eerste twee Kennedy-rondeverlagingen per 1 januari 1968 en 1 januari 1969 zou dan leiden tot een drietal tariefwijzigingen binnen zeer korte termijn. Bovendien zou het invoerrecht dan in bepaalde gevallen op en neer gaan. Ten einde dit te voorkomen schijnt de E.E.G. er de voorkeur aan te geven de eerste twee Kennedy-rondeverlagingen te combineren met de laatste aanpassing van de nationale rechten aan het buitentarief op 1 juli 1968. Een beslissing is hierover echter nog niet genomen.

Inmiddels dringen de ontwikkelingslanden erop aan, dat, zoals reeds enige tijd geleden door de Directeur-Generaal van het G.A.T.T. werd gesuggereerd¹⁴⁾, de verlaging van invoerrechten voor produkten, die voor hun export van belang zijn, in plaats van over 5 jaren te worden verdeeld onmiddellijk volledig van kracht zal worden. Naar verluidt zijn de geïndustrialiseerde landen hiertoe in principe wel

¹⁰⁾ A. S. Friedeberg: „De Kennedy-ronde voor een beslissende fase (II)” in *E.-S.B.* van 28 september 1966, blz. 999.

¹¹⁾ Zie Drs. G. Greidanus: „De vijfde internationale tarwe-overeenkomst” in *E.-S.B.* van 2 mei 1962, blz. 403.

¹²⁾ F. Sonderegger: „Die Kennedy Runde als Integrationsinstrument”, *Europa-Archiv*, Folge 10, 1966.

¹³⁾ Zie *Euromarktnieuws*, mei 1967, blz. 102.

¹⁴⁾ E. Wyndham White: *International Trade Policy — The Kennedy Round and Beyond*, Voordracht gehouden te Bad Godesberg op 27 oktober 1966.

genegen. Zij zouden het evenwel oneens zijn over de vraag, of deze onmiddellijk volledige tariefverlaging uitsluitend ten behoeve van de ontwikkelingslanden zal worden toegepast dan wel dat deze voor de betrokken produkten via de meest-begunstigingsclausule eveneens voor alle leden van het G.A.T.T. zal gelden. Indien men de laatste weg zou kiezen, omzeilt men tevens de delicate vraag welk land een ontwikkelingsland is. De te nemen beslissing is evenwel niet eenvoudig omdat hierbij in feite de gehele problematiek van de tariefpreferenties ten behoeve van de ontwikkelingslanden (een heet hangijzer in het kader van de U.N.C.T.A.D.) in het geding is.

Conclusie

De wezenlijke gevolgen van de Kennedy-ronde, voor zover deze tot uitdrukking komen in de beoogde uitbreiding van de wereldhandel, zullen pas op de lange duur blijken. Ook dan zullen zij moeilijk meetbaar zijn, al was het alleen al vanwege de geleidelijke wijze waarop de verlaging van invoerrechten, waartoe besloten is, in de praktijk zal worden gebracht. Reeds thans kan echter worden geconcludeerd dat de Kennedy-ronde uiteindelijk een resultaat heeft opgeleverd dat veler verwachtingen overtreft. De waardering van dit resultaat is vanzelfsprekend afhankelijk van de maatstaf die men aanlegt. De internationale verlaging van invoerrechten in de industriële sector met gemiddeld 35 pCt. stempelt de Kennedy-ronde echter — ondanks bescheiden resultaten in andere sectoren — in elk geval tot een succes¹⁵⁾.

Niettemin is het duidelijk, dat ook in de industriële sector het resultaat in niet onbelangrijke mate achterblijft bij de oorspronkelijk beoogde algemene verlaging van invoerrechten met 50 pCt. Vergelijkt men evenwel de Kennedy-ronde wat betreft de verhouding tussen doelstelling en behaald resultaat met de voorafgaande Dillon-ronde (resp. 20 pCt. en 7 pCt.) dan is er ook in dit opzicht sprake van een aanmerkelijke vooruitgang. Alles bijeen genomen betekent het resultaat van de Kennedy-onderhandelingen dat een flinke stap voorwaarts is gezet op de weg naar vrijmaking van de internationale handel. Daarbij is van belang dat dank zij dit resultaat een afglijden van de E.E.G. in protectionistische richting vooralsnog is voorkomen.

De Kennedy-ronde levert tevens een bijdrage tot slechting van de tariefmuren tussen E.E.G. en E.V.A. Dit is in het bijzonder van betekenis indien Groot-Brittannië en andere E.V.A.-landen de toegang tot de E.E.G. nog langer ontzegd zou blijven. Wat de politieke kant betreft, kan worden geconstateerd dat het welslagen van de Kennedy-ronde de cohesie tussen de zes E.E.G.-landen heeft bevorderd en bijdraagt tot het voorkomen van een verdere vervreemding tussen de Verenigde Staten en de E.E.G. Anders dan wel gevreesd werd, heeft Frankrijk hierbij uiteindelijk geen spaak in het wiel gestoken. Gissen naar de motieven voor deze Franse houding heeft weinig zin.

De rechtstreekse resultaten van de Kennedy-ronde ten behoeve van de ontwikkelingslanden zijn beperkt. Niettemin zullen echter ook deze landen via de meest-begunstigingsclausule van de bereikte resultaten kunnen meeprofiteren. Aangenomen mag worden, dat het resultaat van de Kennedy-ronde ook zal leiden tot een verhoging van het prestige van het G.A.T.T. Gezien de nogal luidruchtige aanvallen, waaraan deze instelling de laatste jaren heeft blootgestaan, lijkt dit geen overbodige luxe.

Op het credit van de Kennedy-ronde kan eveneens worden geschreven, dat, ook al zijn de concrete resultaten

Gebouw en getal

TER gelegenheid van de 65ste verjaardag van Ir. J. van Ettinger, president-directeur van de Stichtingen Bouwcentrum en Ratiobouw, werd hem een door 33 binnen- en buitenlandse collega's, vrienden en wetenschapsmensen geschreven boekwerk aangeboden, getiteld „Gebouw en Getal”¹⁾.

Hierin is een aantal qua onderwerp zeer uiteenlopende artikelen opgenomen (titels bijv. als „De vuurbelasting van woningen en winkels en brandstatistiek” en „Towards international textbooks”), over een vijftal onderwerpen verdeeld: Grondslagen - Economie - Functie - Techniek - Organisatie. Het boek besluit met een bibliografie van Van Ettingers publikaties.

Van de onder het onderwerp Economie opgenomen artikelen noemen wij: J. Bommer - Het woningvraagstuk; Dr. J. B. D. Derksen - Een „model” voor de analyse van vraag en aanbod van woningen; Prof. Mr. Dr. W. H. Somermeijer - Optimum-problemen bij de keuze tussen systeembouw en traditionele bouw; Prof. Dr. J. Tinbergen - De kapitaalcoëfficiënt en het bouwbedrijf.

¹⁾ Gebouw en Getal — Capita aselecta uit het bouwen en de statistiek, Bouwcentrum, Rotterdam 1967, 271 blz., f. 25.

op het gebied van de landbouw en de non-tarifaire handelsbelemmeringen beperkt, in deze sectoren een groot aantal dossiers althans is geopend. Het lijkt onwaarschijnlijk dat men deze dossiers thans zonder meer zal dichtklappen. Dit te meer, daar inmiddels van verschillende kanten reeds suggesties zijn gelanceerd zowel inzake verdere onderhandelingen conform de brede aanpak van de Kennedy-ronde als inzake onderhandelingen gericht op het creëren van een Atlantische Vrijhandelszone in enigerlei vorm¹⁶⁾.

In dit verband verdient de aandacht een reeds in oktober 1966 door de Directeur-Generaal van het G.A.T.T. uitgesproken pleidooi voor een uitvoerige „follow-up” van de Kennedy-ronde¹⁷⁾. De door hem bij die gelegenheid geformuleerde desiderata omvatten o.m. afschaffing van alle „nuisance tariffs” (d.w.z. alle invoerrechten van 5 pCt. of lager), volledige afbraak van invoerrechten voor bepaalde industriële produkten en verdere onderhandelingen op het gebied van de landbouw, zowel wat betreft produkten uit de gematigde klimaatzone als wat betreft tropische produkten.

Dit alles is vooralsnog toekomstmuziek. Van groot belang is evenwel dat het positieve resultaat van de Kennedy-ronde wellicht een aanmoediging vormt om de thans ingeslagen weg met voortvarendheid verder te bewandelen.

Vlaardingen.

Drs. A. S. FRIEDEBERG.

¹⁵⁾ Zie bijv. Bela Belassa: „American Attitudes Towards Trade Liberalisation in the Atlantic Area”, *Moorgate and Wall Street Review*, Spring 1967, blz. 50.

¹⁶⁾ Zie bijv. Bela Belassa, a.w., en Ralph Strauss: „A Proposal for New Initiatives in US Foreign Trade Policy” in *Orbis*, volume XI, Spring 1967. Zie ook Hugh Corbet: „Beyond the Kennedy Round”, in *The Times* van 17 mei 1967.

¹⁷⁾ E. Wyndham White: *International Trade Policy — The Kennedy Round and Beyond*, Voordracht gehouden te Bad Godesberg op 27 oktober 1966.

Verbruikscöoperatie en consumentenproblematiek

IN het „Consumentennummer”, dat de redactie van *E.-S.B.* eind 1966 publiceerde, is in één van de bijdragen terloops ook over de verbruikscöoperatie als consumentenorganisatie gesproken. In dit artikel zal nader worden ingegaan op de specifieke mogelijkheden en problemen, die zich bij de verbruikscöoperatie in haar functie en optreden als consumentenorganisatie voordoen.

De verbruikscöoperatie is een vereniging, die ten behoeve van de leden/consumenten bedrijven exploiteert. Deze bedrijfsuitoefening staat onder uiteindelijke zeggenschap van en controle door de leden/consumenten. Het doel van de vereniging, zo men wil van de coöperatieve onderneming, is gericht op de levering van consumptiegoederen aan de leden op een zodanige wijze en tegen zodanige voorwaarden, dat hun consumentenbelang zo goed mogelijk wordt gediend. Het gaat hier uiteraard om een deelbelang van het algemene consumentenbelang van de leden en wel om dat deel van hun consumptieve behoeften, waarin de bedrijven van de coöperatie kunnen voorzien. Op deze functie baseert de coöperatie haar aanspraak op de titel consumentenorganisatie — zij kan zelfs terecht stellen de oudste consumentenorganisatie te zijn — welke aanspraak door publiekrechtelijke en privaatrechtelijke organisaties, waaronder de andere consumentenorganisaties, wordt erkend.

Een enkele maal blijken — bijv. in sommige organen van de middenstandspers — de geesten in verwarring te zijn gebracht door de bedrijfsuitoefening van de coöperatie, die er aanleiding toe blijkt te geven de coöperatie het recht op de titel consumentenorganisatie te betwisten. Aan het feit, dat men de coöperatie als bedrijfsgenoot en concurrent ontmoet, verbindt men de conclusie, dat de coöperatie onderdeel van het bedrijfsleven uitmaakt en zich daarom ten onrechte met de titel consumentenorganisatie siert. Deze opvatting ziet voorbij aan het feit, dat de bedrijfsuitoefening van de coöperatie middel is om — een deel van — het consumentenbelang van de leden te dienen.

Terloops wijzen wij erop, dat door mede aan niet-leden te leveren de aanspraak op de titel consumentenorganisatie niet wordt aangetast. Deze leveringen zijn wenselijk om adspirantleden met het bedrijfsoptreden van de coöperatie in kennis te brengen en zijn onder de moderne economische verhoudingen noodzakelijk om tot een optimale bezetting van het bedrijfsapparaat te komen.

Door de bedrijfsuitoefening treedt de coöperatie in ons economisch bestel op als een onderneming. Lange tijd is in de kring van de verbruikscöoperatie de vraag in discussie geweest, of eigenlijk wel van een onderneming kan worden gesproken. Deze twijfel was relevant in een tijd toen de leden dank zij ideële bindingen en gevoelens van verbondenheid, die buiten het terrein van de coöperatie hun oorsprong vonden, de voorziening van hun behoeften door de coöperatie als een vanzelfsprekende zaak beschouwden. Daardoor onderging de coöperatie niet of nauwelijks de invloed van concurrerende bedrijven. In deze situatie, die nog in de jaren dertig als de dominerende gold, hebben zich veranderingen van fundamentele

aard voltrokken. Wie thans als lid gewonnen is, is nog geenszins als een blijvende afnemer gewonnen. Voortdurend moet de coöperatie louter door haar economische prestaties en in concurrentie met andere bedrijven, de leden ertoe brengen hun bestedingen in de coöperatieve bedrijven te verrichten.

Na de tweede wereldoorlog domineert veeleer de situatie, dat zich ook tussen de coöperatie en haar leden de markt heeft geschoven en dat ook aan de coöperatie de eis wordt gesteld door een zo doelmatig mogelijk combineren van produktiemiddelen opbrengsten en kosten op lange termijn ten minste gelijk te houden. In navolging van Prof. Lambers¹⁾, die voor onze economische orde de onderneming definieert als elke georganiseerde combinatie van produktiemiddelen, geleid onder dit gezichtspunt, ten behoeve van het optreden op een markt, kunnen wij ook aan de verbruikscöoperatie de functie van een onderneming toekennen. Wij maken in dit verband melding van de interessante publikaties, die door de coöperatie-instituten van verschillende Westduitse universiteiten aan dit vraagstuk zijn gewijd²⁾.

DE ondernemingsfunctie nu brengt voor de coöperatie een aantal specifieke problemen mee, die andere consumentenorganisaties niet kennen. Een voorbeeld daarvan is de publiciteit. Als consumentenorganisatie rekent de coöperatie het tot haar taak objectieve consumentenvoorlichting aan de leden te verstrekken om aldus een bijdrage aan het vergroten van de marktdoorzichtigheid te leveren. Daarbij verkeert zij in vergelijking met de andere consumentenorganisaties in een voordeliger positie, omdat zij kan steunen op de eigen bedrijfservaring en de specifieke deskundigheid, die in haar kring aanwezig is. Anderzijds echter vloeit uit de ondernemingsfunctie voort, dat zij de verkoop van haar artikelen zal ondersteunen met reclame-activiteiten, waarvan een suggestieve wervingskracht zal uitgaan. Voorlichting door middel van reclame heeft nu eenmaal een ander karakter dan consumentenvoorlichting.

De coöperatie staat voor de taak beide vormen van publiciteit duidelijk van elkaar te scheiden en ervoor te waken, dat hier een vermenging plaatsvindt. In de praktijk blijkt dit vraagstuk geenszins onoplosbaar, hetgeen mede door buitenlandse voorbeelden (Zweden, Frankrijk) wordt aangetoond, maar het betekent wel, dat voortdurend een spanningsveld kan optreden tussen het commerciële belang — zo men wil de winstmaximalisatie — op korte termijn en het consumentenbelang van de leden.

¹⁾ Prof. Drs. H. W. Lambers: „De industriële ondernemer in een bewegende economische orde” in *Ondernemend Nederland*, Leiden 1959, blz. 113.

²⁾ Gepubliceerd in het *Zeitschrift für das gesamte Genossenschaftswesen*. Wij noemen in het bijzonder H. Ohm: „Die Genossenschaft — eine Unternehmung?”, Band 4, 1954, blz. 229 e.v.; R. Henzler: „Grenztypen des Genossenschaftsbetriebs — Die Tendenz zur Genossenschaftsunternehmung”, Band 6, 1956, blz. 9 e.v.; Eberhard Dülfer: „Zur Frage des Unternehmungscharakters der Genossenschaft”, Band 6, 1956, blz. 265 e.v.; R. Henzler: „Gibt es genossenschaftliche Unternehmen?”, Band 10, 1960, blz. 140 e.v.

Een ander voorbeeld is het vergelijkend warenonderzoek (v.w.o.), waaraan in het eerder genoemde consumentenummer een afzonderlijk artikel werd gewijd³⁾. In het algemeen moet aan het orgaan, dat voor het v.w.o. verantwoordelijk is, de voorwaarde worden gesteld zelf geen bindingen met de markt te onderhouden. Aan deze voorwaarde voldoet de coöperatie niet. Het zelf ter hand nemen van v.w.o. en het publiceren van de resultaten zal dan ook niet zonder grote moeilijkheden kunnen geschieden, waardoor op zichzelf deze vorm van consumenten-voorlichting voor de coöperatie weliswaar niet onder alle omstandigheden uitgesloten zal zijn (ook hier toont het voorbeeld van de Zweedse coöperatie dat de mogelijkheid wel aanwezig is), maar die er wel toe leiden, dat de coöperatie er niet spoedig toe zal komen dit terrein te betreden. Wanneer immers artikelen van concurrerende ondernemingen, die in een v.w.o. van de coöperatie zijn betrokken, er minder goed zouden afkomen, zal enerzijds de consument geneigd zijn de objectiviteit van de coöperatie op dit punt in twijfel te trekken en zal anderzijds de kans groot zijn, dat de betreffende fabrikanten de coöperatie van onfaire concurrentie betichten.

In ons land is de vraag, of de coöperatie zelf v.w.o. ter hand neemt, overigens niet actueel. Geleidelijk aan immers heeft zich ook tussen de verschillende consumentenorganisaties een bepaalde werkverdeling ontwikkeld en is een terreinafbakening voor de verschillende consumentenactiviteiten ontstaan. Het v.w.o. heeft in ons land al een zekere ontwikkeling doorgemaakt (Consumentenbond, C.C.O., straks de nieuwe stichting op basis van het C.C.A.-advies), waardoor er voor de coöperatie geen enkele aanleiding is deze activiteit zelf te ontwikkelen.

Ook vele andere vormen van consumentenvoorlichting en consumentenactiviteiten zal zij graag aan andere consumentenorganisaties overlaten. Een publikatie als van de British Council: *How to say No to a Doorstep Salesman* behoeft men van de coöperatie niet te verwachten en dat niet, omdat zij niet zou instemmen met de bestrijding van overrompelende verkoopmethoden, maar omdat zij deze vorm van consumentenvoorlichting niet tot haar werkterrein rekent.

De afbakening van dit terrein wordt primair bepaald door de bedrijfsuitoefening van de coöperatie, omdat daarin het element ligt, dat haar van andere consumentenorganisaties onderscheidt. Dit betekent in de eerste plaats het binnen een aanvaardbaar kostenniveau streven naar een perfecte bedrijfsuitoefening, het brengen van artikelen, die in relatie tot hun prijzen voldoen aan eigen kwaliteitsnormen, het besteden van aandacht aan de dienstverlening aan de consument, het nalaten van bedrijfsactiviteiten, die wellicht op korte termijn de winst verhogen, maar met de behartiging van het consumentenbelang niet in overeenstemming zijn te brengen. Kortom, een bedrijfsop treden, dat aan eigen normen voldoet en erop gericht is het vertrouwen van de leden te wekken resp. te verstevigen.

Direct in het verlengde hiervan liggen de activiteiten, die erop gericht zijn de marktdoorzichtigheid voor de

consument te vergroten van die artikelen, die tot haar assortiment behoren. Een duidelijke prijs- en hoeveelhedaanduiding, het zelf toepassen en — ten aanzien van de niet zelf geproduceerde maar wel tot haar assortiment behorende artikelen — bevorderen van informatieve etikettering, het toepassen waar dit wenselijk geacht wordt van een prijsaanduiding per standaardhoeveelheid⁴⁾, het zijn alle activiteiten, die een consumentenorganisatie, die bedrijven exploiteert, tot haar primaire taak zal rekenen.

Naast de hoofdactiviteit kan op nevenactiviteiten worden gewezen, die hierop nauw aansluiten. Zo zal dankbaar gebruik worden gemaakt van de voorlichting, die door andere consumentenorganisaties en instellingen ten dienste van de consument wordt verstrekt. Door middel van het eigen orgaan zullen de leden met deze voorlichting in kennis worden gebracht.

Als een belangrijke nevenactiviteit noemen wij vervolgens het deelnemen aan samenwerkingsorganen van consumentenorganisaties en instellingen ter behartiging van het consumentenbelang: het C.C.O. (en via het C.C.O. aan allerlei organen, bijv. de Stichting voor Informatieve Etikettering), de Stichting, die door de C.C.O.-participanten wordt opgericht voor het ter hand nemen van het gesubsidieerde v.w.o., de C.C.A. en in E.E.G.-verband het Contactcomité van de consumenten (Comité de Contact). Dit laatste orgaan, dat in ons land weinig bekendheid geniet, is de door de Europese Commissie geautoriseerde vertegenwoordiging van het consumentenbelang bij de E.E.G.-autoriteiten. Vrijwel dezelfde organisaties, die in ons land in het C.C.O. participeren en ook in de partnerlanden bestaan, zijn in dit orgaan vertegenwoordigd. Gesteld kan worden, dat de verbruikscoöperaties in het E.E.G.-gebied in het Comité de Contact een leidende rol spelen.

WIJ hebben aldus gepoogd enig reliëf te geven aan het eigen karakter van de verbruikscoöperatie als consumentenorganisatie en als onderneming. Dit eigen karakter is naar ons oordeel niet alleen van betekenis voor de verbruikscoöperatie zelf, maar ook voor onze economische orde. Deze maakt het wenselijk, dat niet de gehele voorziening van goederen en diensten geschiedt door de ondernemingen, die alle van gelijke signatuur zijn, maar dat deze door middel van een zo gedifferentieerd mogelijk geheel van ondernemingen tot stand komt. Naast het middenstandsbedrijf, treden open en besloten naamloze vennootschappen, overheidsbedrijven, gemengde bedrijven, algemene en verbruikscoöperaties als ondernemingen op. Ook voor onze gemengde economische orde is het een positief te waarderen verschijnsel, dat de verbruikscoöperatie tot nu toe haar eigen karakter heeft weten te handhaven.

Krimpen aan den IJssel.

Drs. G. G. GROENEWEGEN.

³⁾ Mr. P. H. van Rij: „Het vergelijkend warenonderzoek in Nederland” in *E.-S.B.* van 21 december 1966, blz. 1315 e.v.

⁴⁾ Zie ook *Prijsaanduiding per Standaardhoeveelheid*, rapport uitgebracht aan de Minister van Economische Zaken door de werkgroep van gelijke naam (Hoofdbedrijfschap Detailhandel, 1966).

(I. M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Nogmaals: pensioenvoorzieningen in het bedrijfsleven

Dat het pensioenvraagstuk lezers van „E.-S.B.” niet onberoerd laat, moge blijken uit onderstaande reacties van de heren Bakker en Koppelaar op het artikel van Drs. O. C. de Boer in „E.-S.B.” van 19 april jl. (blz. 412-414). Op verzoek van de redactie voegde de heer De Boer aan deze twee bijdragen een naschrift toe.

Verbetering van pensioenvoorzieningen?

IN *E.-S.B.* van 19 april 1967 heeft Drs. O. C. de Boer een pleidooi gevoerd voor het zo spoedig mogelijk doch geleidelijk opvoeren van de werkgevers- en werknemersbijdragen voor pensioenvoorzieningen. Hij besluit zijn bijdrage met de opmerking dat dit niet voor tegenspraak vatbaar lijkt. Dit is voorzichtig geformuleerd. Zijn pleidooi lijkt vluchtig gezien niet, doch is m.i. wel voor tegenspraak vatbaar.

Het betoog van de heer De Boer steunt op drie pijlers:

1. de dominerende betekenis van het pensioen als oudedagsvoorziening;
2. de overheidspensioenregeling als ideaalbeeld;
3. het geringe percentage van de loonsom, dat in de bedrijven voor pensioenen wordt uitgetrokken.

Met betrekking tot deze drie punten zou ik het volgende willen opmerken.

Het pensioen als oudedagsvoorziening

In een welvaartsstaat is een geregelde oudedagsvoorziening niet weg te denken, doch dit houdt nog niet in, dat zulks nagenoeg uitsluitend moet geschieden in de vorm van pensioen. De klassieke vorm van de oudedagsvoorziening is het sparen, waarbij in de actieve periode een deel van het inkomen onverteerd wordt gelaten, dat belegd met de vruchten daarvan leidt tot vorming van vermogen. In de ideale situatie zijn bij het intreden van de post-actieve periode de opbrengsten van het vermogen, de vruchten, al of niet aangevuld met een deel van het in geldvorm beschikbaar gekomen vermogen, voldoende voor de kosten van het levensonderhoud.

Een van de meest geliefde vormen was het eigen-woningbezit — aangevuld met woningbezit voor verhuur —, waarbij tijdens de actieve periode de voor de financiering gesloten hypothecaire leningen werden afgelost. Het afschrijvings-element in de huur gaf deze belegging een lijfrentekarakter, waarbij de hoofdsom langzaam werd gerealiseerd. Het bij het overlijden nog aanwezige vermogen, was voor de erfgenamen veelal het begin van of een verdere stap op de weg naar vermogensvorming.

Als algemene gedaante voor de oudedagsvoorziening schoot deze oplossing tekort, deels omdat grote groepen van de bevolking niet konden sparen, deels omdat dergelijke besparingen voortijdig een andere bestemming kregen. Daarbij kwam nog dat een oudedagsvoorziening alleen niet voldoende was. Als dekking voor het overlijdensrisico ten behoeve van nabestaanden schiet het sparen zonder meer tekort. Dit verklaart ook, dat de opkomst van de levensverzekering in hoofdzaak gericht was op de dekking van het overlijdensrisico, terwijl de eerste pen-

sioenvoorzieningen in de meeste gevallen beperkt bleven tot regelingen ten behoeve van weduwen en wezen uit een oogpunt van solidariteit.

Het ouderdomspensioen in het kapitaaldekkingstelsel is in beginsel niets anders dan een vorm van collectief sparen, waarbij het risico van langer leven dan het gemiddelde door een gemeenschap wordt gedragen ter dekking waarvan de baten worden verkregen ten koste van degenen die korter dan het gemiddelde leven. Eerst later is dat beginsel aangevuld met sociale elementen, zoals backservice ten behoeve van ouderen. De uitkeringen ingevolge de A.O.W., gebaseerd op het omslagstelsel, komen voor de individuele personen op hetzelfde neer: er wordt beslag gelegd op een deel van het huidige inkomen, waarbij men mag rekenen op een uitkering in de toekomst.

In de naoorlogse jaren is de totstandkoming van pensioenvoorzieningen van overheidswege sterk gestimuleerd door verschillende maatregelen. In de loonpolitieke sfeer heeft de toeneming van de besparingen (op de achtergrond) een grote rol gespeeld. De fiscale aftrek op het inkomen voor de bijdragen aan pensioenregelingen en vrijstelling van belastingheffing voor de werkgeversbijdragen heeft bij een sterk progressieve loon- en inkomstenbelasting geleid tot een vergrote belangstelling, hetgeen voor een deel zeker ten laste van individuele besparingen is gegaan.

Het sparen werd daarentegen fiscaal onaantrekkelijk. Wie meer dan f. 200 aan „andere inkomsten” had, kreeg te maken met een aanslag in de inkomstenbelasting, waarbij het fiscale voordeel gelegen in het wat lagere tarief der loonbelasting (i.h.b. door het bijzondere tarief) verloren ging. Ondanks dat kan uit de uitkomsten van het door het C.B.S. gehouden spaaronderzoek worden afgeleid, dat de individuele besparingen toch een belangrijke rol blijven spelen bij de voorzieningen voor de oude dag:

Het spreekt vanzelf dat de feitelijke omvang van de individuele besparingen voor de oude dag wordt beïnvloed door de hoogte van de pensioenen zoals deze uit een door de werkgever getroffen regeling voortvloeien. In de meeste pensioenregelingen van het bedrijfsleven geldt voor pensioenen of pensioengrondslagen een maximum, dat niet zelden weinig verder gaat dan of soms nog belangrijker lager ligt dan de welstandsgrens voor de sociale verzekering. De achtergrond daarvan ligt in vele gevallen niet bij een beperking van de kosten, doch bij de wens de betrokkenen vrij te laten in de wijze waarop zij een aanvullende voorziening willen regelen. Dat kan geschieden zowel door verzekering als door sparen, terwijl dan uiteraard ook de mogelijkheid bestaat om in het geheel geen voorziening te treffen. In elk geval staat vast dat de particuliere besparingen voor de oude dag nog steeds van grote omvang zijn.

De overheidspensioenregeling als ideaalbeeld

Het kan niet worden ontkend, dat het voorbeeld van de overheid op pensioengebied het bedrijfsleven prikkelt tot verbetering van de voorzieningen. Voor het bedrijfsleven zijn de kosten van de pensioenvoorzieningen evenals voor de overheid een deel van de kosten van de arbeid. In het bedrijfsleven vormt het kostenbewustzijn een rem op een ontwikkeling, waarbij een groter deel van het voor arbeidskosten beschikbare bedrag wordt besteed aan pensioenvoorzieningen. Bij de totstandkoming van de nieuwe pensioenregeling voor de overheid heeft het kostenbewustzijn echter nauwelijks een rol gespeeld. Aan een kostenraming van de verbeteringen is men eigenlijk niet toegekomen. Dit geldt ook voor het waardevast maken van de overheidspensioenen.

Het is de vraag of de overheid met haar pensioenregeling niet te ver is gegaan. Voor de lagere ambtenaren benadert het ouderdomspensioen + 20 pCt. van de uitkering ingevolge de A.O.W. in vele gevallen het laatstgenoten salaris verminderd met de bijdrage voor de pensioenregeling. Voor de hogere ambtenaren worden bij gebreke van een maximale pensioengrondslag thans ouderdomspensioenen uitgekeerd welke wel in een zekere verhouding staan tot het salaris, doch niet in verhouding tot de behoeften.

Als men aan hogere ambtenaren de keus zou laten tussen verhoging van salaris en verlaging van het ouderdomspensioen, dan zouden velen aan het eerste de voorkeur geven omdat zulks meer past in het behoeftenpatroon. Dit wordt duidelijk indien men beseft, dat het inkomen in de actieve periode niet slechts dient tot dekking van de kosten van levensonderhoud van de ambtenaar en zijn echtgenote, doch in de meeste gevallen gedurende vele jaren ook tot dekking van deze kosten van kinderen. Het is genoegzaam bekend, dat men deze kosten wat de kinderen betreft niet uit de kinderbijslag kan bestrijden. Daarvoor moet men ook een deel van het gewone arbeidsinkomen besteden. Als men nu vergelijkt het deel van het inkomen dat na de dekking van de kosten van de kinderen overblijft voor de ambtenaar en zijn echtgenote met het oudedagspensioen, dan komt men tot de ontdekking, dat de ambtenaar het na de ingang van zijn oudedagspensioen financieel beter heeft dan gemiddeld in de periode waarin hij kinderen tot zijn last had.

De werknemer met een laag ouderdomspensioen en een hoog salaris heeft de keus een deel van zijn salaris al of niet te bestemmen voor latere consumptie. De ambtenaar heeft die keus echter niet. Voor de hogere ambtenaar geldt, dat van zijn huidige inkomen in de meeste gevallen een te groot deel dwingend wordt verschoven naar de toekomst. Een maximum pensioengrondslag van bijv. f. 30.000 geeft m.i. een ouderdomspensioen (f. 21.000) dat in het algemeen voor de hogere ambtenaar ruim voldoende is. Als men de pensioenpremie welke thans wordt betaald over het deel van de pensioengrondslag dat boven f. 30.000 ligt, zou bestemmen voor een extra salarisverhoging, dan kan de hogere ambtenaar zelf uitmaken of hij dat bedrag al of niet voor zijn oude dag wil bestemmen. Het voorbeeld, dat de overheid met betrekking tot de pensioenvoorziening voor hogere functionarissen geeft, wordt in het bedrijfsleven in het algemeen, en m.i. terecht, niet gevolgd.

De hoogte van de pensioenbijdragen in het bedrijfsleven

De heer De Boer heeft een vergelijking gemaakt tussen de kosten van pensioenvoorzieningen in het bedrijfsleven,

uitgedrukt in een percentage van de loonsom, en het percentage van „ruim 20” dat nodig is om te komen tot een pensioen dat gebaseerd is op 70 pCt. van het laatstgenoten salaris. Uit het feit, dat het eerste percentage slechts 5,4 is, heeft hij de conclusie getrokken, dat er een enorme kloof gaapt van ruim 14 pCt. van de loonsom ofwel ca. f. 3,3 mrd. premie per jaar.

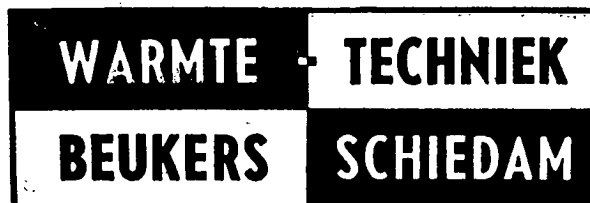
Het komt mij voor dat deze vergelijking niet juist is. De loonsom bevat ook de lonen voor een groot aantal jeugdige mannelijke en vrouwelijke werknemers, voor wie een pensioenregeling naar algemeen gevoelen niet nodig is. Zeer jeugdig personeel verdient dikwijls nog enige tijd minder dan het voor directe consumptie nodig heeft, terwijl daarna een tijd aanbreekt, dat voor een huwelijksuitzet e.d. moet worden gespaard. Het zou bij de betrokkenen niet aanspreken om dan reeds een deel van het loon voor de oude dag te bestemmen. Voor vrouwelijk personeel geldt dit in nog veel sterkere mate dan voor mannelijk personeel. De meeste vrouwen treden in het huwelijk, waarna zij profiteren van de voor de echtgenoten getroffen voorzieningen.

Als men het huidige bedrag voor de pensioenvoorzieningen relateert aan dat deel van de loonsom, dat betrekking heeft op mannen van bijv. 25 jaar en ouder en vrouwen van bijv. 30 jaar en ouder, dan zal het percentage vermoedelijk tussen 6,5 en 7 liggen. Is dit te laag? Om deze vraag te beantwoorden moet men zien naar hetgeen 20 pCt. betekent. Men krijgt dan het volgende beeld:

bruto loonkosten	100 pCt.
pensioenpremie 20/120	16,7 pCt.
blijft grondslag A.O.W./A.W.W.	83,3 pCt.
premie A.O.W./A.W.W. 10,2 pCt.	8,5 pCt.
besteedbaar loon	74,8 pCt.

In deze situatie wordt voor voorzieningen ruim een kwart van de loonkosten uitgetrokken, terwijl dit deel door de veroudering van de bevolking bovendien nog zal toenemen. Als men nu verder in aanmerking neemt, wat er allemaal nog afgaat van het deel dat hierboven als besteedbaar loon is aangemerkt, dan is het begrijpelijk, dat er bij veel werknemers weinig belangstelling bestaat voor een verplichte besteding van de ruimte in de toekomstige loonontwikkeling die naar een dergelijke situatie tendert, althans gedurende de periode dat bestedingen voor kinderen moeten worden gedaan. Het uitzicht op een laag ouderdomspensioen weegt dan nog niet zwaar. Zodra de kinderen niet meer ten laste van de ouders komen, ontstaat er zonder teruggang in welvaartspeil gelegenheid om door

(I.M.)

besparingen voor de oude dag een aanvulling op de A.O.W.-uitkering en het pensioen op te bouwen. Van deze gelegenheid wordt in de praktijk ook veel gebruik gemaakt. Het is alleen te betreuren, dat deze spaarders door de inflatie zo zwaar worden getroffen, doch bij een nominale pensioenvoorziening zou dit niet anders zijn.

SAMENVATTEND meen ik te mogen zeggen, dat de achterstand bij het treffen van voorzieningen voor de oude dag niet zo groot is als door de heer De Boer wordt gedacht. Besparingen in velerlei vorm hebben in het verleden altijd een grote rol gespeeld. Dit geldt ook nu nog en zal ook zo blijven indien men vooraf weet, dat A.O.W.-uitkering en pensioen tezamen ontoereikend zijn.

Er is echter zeker nog wel het een en ander te verbeteren. Ik denk daarbij met name aan de verschillende bedrijfs-pensioenfondsen met kleine uitkeringen. Ik ben evenwel van mening, dat gewaakt moet worden voor het ontstaan van een situatie met gedwongen sparen voor een nog verre toekomst door middel van te zware pensioenvoorzieningen, waarbij de consumptie gedurende lange jaren zodanig wordt beperkt, dat voor de gezinnen met kinderen de ontplooiingsmogelijkheden worden beperkt.

Verbetering van oudedagsvoorzieningen zal in vele gevallen op rationele wijze kunnen worden bereikt door het stimuleren van het sparen, dat zich beter dan een pensioenvoorziening leent tot aanpassing aan persoonlijke omstandigheden. Dit stelt wel eisen aan de persoonlijke verantwoordelijkheid. Mag in een maatschappij waarin de collectieve voorzieningen reeds zo sterk gegroeid zijn ook iets aan het individu worden overgelaten?

Utrecht.

C. P. A. BAKKER.

Pensioenvoorzieningen in de niet-ambtelijke sectoren

HET artikel van Drs. O. C. de Boer in *E.-S.B.* van 19 april 1967 lijkt een goed beeld te geven van de enorme achterstand in het treffen van redelijke pensioenvoorzieningen bij het bedrijfsleven in vergelijking met de overheid. De relatie tussen loonsommen en uitgaven voor pensioenvoorzieningen, welke ondanks de toegenomen welvaart sedert 1955 praktisch onveranderd is gebleven, schijnt duidelijk te illustreren hoe weinig aandacht zowel van de zijde van de particuliere werkgevers als van de zijde van de werknemers en de hen vertegenwoordigende, althans hun materiële belangen behartigende, vakorganisaties het vraagstuk van de pensioenvoorzieningen in de afgelopen tien jaar heeft onderzocht. Toch moeten we met deze conclusie voorzichtig zijn. Het zou namelijk interessant zijn een blik achter deze getotaliseerde gegevens te werpen, nl. de spreiding te onderzoeken welke zich in het totale bedrijfsleven voordoet in de omvang van de pensioen-

voorzieningen, uit te drukken in een percentage van de loonsom.

Tegenover bedrijven, welke veel hogere uitgaven hebben dan de 3,6 pCt. in 1965 met in hun dienst werknemers die een veel hogere bijdrage in hun pensioenvoorzieningen betalen dan 1,9 pCt., staan ongetwijfeld een zeer groot aantal, vermoedelijk vooral kleine en middelgrote ondernemingen, waar niets of zeer weinig wordt gedaan. En onder „zeer weinig” vat ik dan ook die, in het algemeen kleine, bedrijven welke aan hun werknemers een vage, niet zwart op wit gestelde, toezegging doen dat, als ze het tot aan hun 65e jaar bij hun werkgever volhouden, hun eerst dan pensioenrechten toevallen door het op dat tijdstip sluiten van een levenslange lijfrente.

Juist omdat de samenstelling van de massa in de op blz. 412 gegeven tabel zo heterogeen is voor wat betreft de omvang per bedrijf van de pensioenvoorzieningen, zitten aan het opvoeren van de pensioenaanspraken van werknemers heel wat meer problemen vast dan oplosbaar zouden zijn met een getemporeerde opvoering van werkgevers- en werknemersbijdragen. Daardoor zou de tijdsduur, gedurende welke men de basis van 20 pCt. bereikt, veel langer kunnen zijn dan 10 jaar.

Die heterogeniteit van de in het artikel van Drs. de Boer gegeven cijferillustratie maakt ook nog in een ander opzicht het trekken van conclusies ten aanzien van het wenselijke percentage aan premiekosten een problematische zaak. Immers, voor de zeer talrijke groep van loontrekkers met een inkomen beneden de zgn. welstandsgrens vormt het — welvaartvaste — A.O.W.-bodempensioen een niet onbelangrijk percentage van het laatstgenoten looninkomen. Iemand die een inkomen heeft ongeveer gelijk aan de welstandsgrens kan derhalve rekenen op een welvaartvaste „bodem” van ca. 40 pCt. Verzekering van de resterende 30 pCt., ten einde 70 pCt. van het laatstgenoten looninkomen te bereiken, zou voor deze groep aanmerkelijk minder kosten dan 20 pCt. premie. Daar staat dan overigens een relatief kleinere groep tegenover voor wie de premiekosten deze 20 pCt. zullen overschrijden, althans zo lang men uitgaat van de op zichzelf niet onaantastbaar lijkende stelling dat *iedereen* — dus ook degenen met zeer hoge inkomens uit in loondienst verrichte arbeid — per se op 70 pCt. van het laatstverdiende salaris moet uitkomen.

Het is een goede gedachte van Drs. de Boer, die kreet om vermogensaanwasdeling te stellen tegenover de ontstellende tekorten op het gebied van de oudedagsvoorzieningen. Dat hij de oplossing van het pensioenvraagstuk als primair ziet, wordt nog eens extra onderstreept door de verwachting van een toenemende vergrijzing van onze Nederlandse bevolking. De financiële consequenties van die vergrijzing worden thans reeds onvoldoende opgevangen door het A.O.W.-bodempensioen, met als gevolg dat de overheid voor steeds toenemende lasten zal komen te staan doordat een groter aantal bejaarden een beroep moet doen op de Algemene Bijstandswet, in het bijzonder

(I. M.)

Met één aandeel **VEREENIGD BEZIT VAN**

diegenen voor wie opnemings in een bejaardentehuis noodzakelijk of wenselijk is. Er vindt thans reeds, en in de toekomst naar mag worden aangenomen in toenemende mate, een lastenverschuiving plaats van het bedrijfsleven, dat die lasten als integraal bestanddeel van de totale beloning zou moeten dragen, naar de overheid. Met alle gevaren overigens van dien: voor de overheid geldt ten slotte ook: „charge the traffic what the traffic can bear”.

Een getemporeerde uitvoering, uit te smeren over een jaar of 15, zal de problemen op dit gebied maar ten dele tot oplossing brengen. Met name zal er niets opgelost worden ten aanzien van problemen als het gebrek aan uniformiteit in de vele bestaande pensioenregelingen, de nadelen voor de individuele werknemers verbonden aan het bestaan van de ondernemingspensioenfonds en soortgelijke nadelen verbonden aan het verzekeren van de pensioenaanspraken via pensioencontracten bij de particuliere levensverzekeringswereld.

Het wordt hoog tijd dat in Nederland de schutningen tussen de vele pensioenregelingen worden gesloopt en een systeem wordt opgebouwd dat aan alle werknemers de nodige rechtszekerheid garandeert, ook op het punt van hun pensioenaanspraken. Zo'n systeem zal dienen te worden gebaseerd op de gedachte dat pensioen en salaris toekomstige en huidige beloning, een integraal probleem vormen. Daartoe zal nodig zijn dat werkgevers en werknemers bij de vaststelling van de lonen rekening houden met een in die lonen in te bouwen „reservering” voor de kosten die ontstaan vanaf het moment van non-activiteit. Daartoe zal o.a. ook nodig zijn, als eerste bescheiden begin, dat, zoals Drs. de Boer voorstelt, de ontslagbepalingen in de Pensioen- en Spaarfondsenwet vervallen.

Het is echter nog maar een bescheiden begin: iedere min of meer deskundige op het gebied van de pensioenverzekering weet dat een in stukken verdeelde, dus bij verschillende werkgevers en onder de werking van verschillende pensioenregelingen doorlopen carrière minder pensioenaanspraken oplevert dan wanneer het dienstverband bij één werkgever zou zijn uitgediend. Ongetwijfeld kan dit leiden tot een sterkere binding aan het bedrijf, maar het is de grote vraag of die door het Nederlandse bedrijfsleven nagestreefde immobiliteit van de menselijke arbeid altijd en onder alle omstandigheden aanbevelenswaardig is en het is geen vraag, maar zonder meer te veroordelen dat hiertoe het middel van de feitelijke pensioenkorting wordt toegepast.

MET deze laatste opmerking kom ik tot het eigenlijke doel van mijn commentaar. Naar mijn mening kan de huidige verontrustende situatie in de niet-ambtelijke sectoren alleen met radicale middelen worden opgelost. Een zodanige oplossing zou hieruit kunnen bestaan, dat — evenals dat het geval is voor de ambtenaren, wáár ook tewerkgesteld — de werknemers, werkzaam bij niet-overheidsinstellingen en -bedrijven, worden verzekerd bij een algemeen, landelijk fonds voor

alle werknemers, die niet vallen onder de Pensioenwet. Een volgende stap, welke bepaald niet in het onmiddellijke verschiet ligt, kan dan zijn dat alle loontrekkenden, hetzij bij de overheid hetzij bij niet-overheidsorganisaties werkzaam, in één Nationaal Pensioenfonds worden ondergebracht.

Een dergelijke constructie van het pensioenwezen, welke uiteraard ook getemporeerd ten uitvoer moet worden gebracht, zal dan ook een oplossing van de vraag fondsvorming of omslagstelsel nader tot een antwoord brengen. Het moge dan waar zijn dat de voorstanders van een omslagstelsel bijzonder weinig concrete voorstellen hebben geleverd, even waar is, dat óók daar waar wel redelijke pensioenvoorzieningen via fondsvorming zijn opgebouwd, het stelsel zijn ondeugdelijkheid voldoende heeft bewezen. Welvaartvast pensioen moge voor velen uit het bedrijfsleven een nog wat moeilijk te realiseren kreet lijken, de eis als zodanig is, nogmaals gezien, de toenemende vergrijzing van onze bevolking, een alleszins redelijke. Het is met name die welvaartvastheid welke zich in haar realisering leent voor een toepassing van het zgn. omslagstelsel.

's-Gravenhage.

E. KOPPELAAR.

Een antwoord aan de heren Bakker en Koppelaar

GAARNE voldoe ik aan het verzoek van de redactie mijn mening te geven over de in vorenstaande bijdragen door de heren Bakker en Koppelaar geformuleerde standpunten.

Duidelijkheidshalve zij nog eens samengevat, dat ik slechts heb willen vaststellen, dat de uitgaven die nodig zullen zijn om tot een behoorlijke pensioenregeling te komen (zonder maximum) op basis van „final-pay” aanmerkelijk verhoogd zullen moeten worden in vergelijking met de huidige situatie. Hierop is door mij een percentage van de loonsom genoemd van ca. 20, te bereiken door telkenjare een gedeelte van de „ruimte” voor pensioenverbetering aan te wenden.

De heer Bakker wil bij de verbetering der oudedagsvoorzieningen echter het accent leggen op het persoonlijk initiatief door middel van de individuele besparingen, in plaats van het geleidelijk opvoeren van de bijdragen in de werkgevers- en werknemers sfeer. Op zichzelf genomen juich ik een verhoging van de individuele spaarneiging toe — de noodzaak van meer sparen is in de Spaarnota van de regering uitvoerig toegelicht — maar het is naar mijn stellige overtuiging een illusie te menen, dat de *vrijwillige* persoonlijke besparingen ook maar enigszins een adequate oudedagsvoorziening kunnen verzekeren. Het betoog van de heer Bakker is op dit punt ook nogal tweeslachtig: enerzijds een pleidooi voor meer vrijwillig sparen, maar tegelijkertijd de constatering, dat

(I. M.)

1894 : aandeelhouder in ca. 200 ondernemingen

het huidige fiscale klimaat dit sparen bepaald niet stimuleert en zulks des te minder naarmate het inkomen toeneemt.

De heer Bakker laat zich bij zijn verdere toelichting echter verleiden tot enkele onjuiste uitspraken. Zo is het beslist *niet* waar, dat de eerste pensioenvoorzieningen meestal beperkt bleven tot een voorziening voor weduwen en wezen. Integendeel, het is altijd andersom geweest. Wie de ontwikkeling der pensioenregelingen interesseert, leze er bijv. de uitgave van de Advies-commissie van Personeelsfondsen, getiteld: *Structuur en Rechtskarakter van het Ondernemingspensioen bij J. C. v. Marken* (door Mr. W. de Vries Wzn.) eens op na. De *oudedagsvoorzieningen* van de werknemers stonden steeds centraal, maar de zorg voor weduwen en wezen werd voornamelijk als een zuivere privé-aangelegenheid gezien. Ook de overheidsvoorzieningen kenden in eerste aanleg alleen een ouderdomspensioen (Invaliditeitswet en later A.O.W.), terwijl de weduwenverzorging door middel van de A.W.W. het sluitstuk vormde van het systeem.

Dat voorts het Spaaronderzoek 1960 van het C.B.S. zou hebben aangetoond, dat de individuele besparingen een belangrijke rol spelen bij de oudedagsvoorziening, is een conclusie die bepaald *niet* uit dit onderzoek volgt. Als men namelijk de zgn. *vrije* besparingen beziet (spaarbanken, aankoop van effecten en onroerend goed) bedragen deze, uitgedrukt in een percentage van het inkomen voor inkomens beneden de f. 12.000 (in 1960!), ten hoogste 5 pCt.; dit is waarlijk geen percentage om een belangrijke bijdrage voor de oudedagsvoorziening te kunnen vormen. Hierbij zie ik dan nog af van de vraag, of deze besparingen ook werkelijk ten doel hebben bij te dragen tot de oudedagsvoorziening, of op grond van andere overwegingen aan de consumptieve sfeer zijn onttrokken. Spaarmotieven en spaardoeleinden vormen een zo complex verschijnsel, dat men de vrijwillige besparingen zeker niet alleen op het conto der oudedagsverzorging mag schrijven.

Dat men bij de keuze tussen een contante salarisverhoging of een pensioenverhoging meestal voor het eerste zal kiezen, is m.i. geen argument om pensioenverbetering af te wijzen. De praktijk leert immers, dat men de salarisverhoging dan zelden in besparingen omzet, doch de voorkeur geeft aan consumptieve besteding. Het vrijwillig sparen komt op de tweede plaats en van een verbetering van de oudedagsvoorziening zal op die manier maar weinig terecht komen.

Er bestaat inderdaad — helaas — te weinig belang-

stelling bij de werknemers zelf om een deel van de „ruimte” voor pensioenverhoging aan te wenden. Maar als de vakcentrales in hun actieprogramma spreken over de noodzaak van een welvaartvast pensioen van tenminste 70 pCt. van het laatst verdiende bruto loon, kan ik hiervoor toch geen andere oplossing zien dan een verhoging der pensioenbijdragen, want de kosten van zo'n regeling zijn aanzienlijk. Dit is met zelf sparen nimmer te bereiken. Voor één werknemer lopen bij een veronderstelde looninflatie van 4 pCt. de kosten van een „final-pay”-systeem (70 pCt.-regeling met inbouw van A.O.W., maar niet welvaartvast) tijdens het dienstverband van 25- tot 64-jarige leeftijd op van ca. 4 tot ca. 70 pCt. van het loon (aanvangssalaris verondersteld: f. 6.000 p.j.).

Als de heer Bakker dan nog jeugdige werknemers en vrouwelijk personeel uit de pensioenregeling wil elimineren (voor de laatste categorie lijkt mij dit in flagrante strijd met de „equal-pay”-gedachte die in E.E.G.-verband wordt nagestreefd), dan zullen de kosten voor de restgroep, uitgedrukt in een percentage van *hun* loonsom, nog hoger worden.

Mijn conclusie ten aanzien van het betoog van de heer Bakker is dus, dat het vrijwillig sparen weliswaar een onmisbare rol vervult en dat moet blijven doen in ons economisch bestel, maar dat het ten aanzien van de opbouw van een behoorlijke oudedagsvoorziening — en hieraan gaan wij steeds hogere eisen stellen — te enen male ontoereikend is.

Uit het artikel van de heer Koppelaar maak ik op, dat deze met mij van mening is, dat een verhoging der pensioenbijdragen onvermijdelijk is. De heer Koppelaar pleit echter tevens voor de wel zeer radicale „oplossing” van één algemeen landelijk pensioenfonds. Dit gaat mij toch te veel in de richting van directe overheidsbemoeding, die in deze sector m.i. niet noodzakelijk is. Het bedrijfsleven moet beslist in staat geacht worden door middel van ondernemings- of bedrijfstakgewijze regelingen tot een bevredigende uitbouw van de pensioenvoorziening te komen, met behoud van de nodige onderlinge differentiatie, die ook ten aanzien van de overige arbeidsvoorwaarden altijd zal blijven bestaan.

Dit is een proces, dat tijd zal vergen en n.m.m. niet versneld kan worden door drastische oplossingen, welke zoveel overhoop halen, dat het middel erger blijkt dan de kwaal.

's-Gravenhage.

Drs. O. C. DE BOER.

(I.M.)

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG IN **Interunie**

BELEG INTERNATIONAAL

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

De Zeelandbrug in 1966; problemen van een tolbrug

DE toekomst van Zeeland wordt in belangrijke mate bepaald door de uitvoering van het Deltaplan. De afsluiting van de zeegaten in dit geografisch verbrokkelde en slecht ontsloten gebied beïnvloedt het verkeer — en dus ook de economische ontwikkeling in al haar facetten — op fundamentele wijze. De langste brug van Europa, de Zeelandbrug, die sinds 15 december 1965 Schouwen-Duiveland met Noord-Beveland verbindt, maakt geen deel uit van het Deltaplan. Wel verhoogt deze extra investering van f. 77 mln. de rentabiliteit van de vooral uit veiligheidsoverwegingen uit te voeren Deltawerken. Het bouwen van de Zeelandbrug hing samen met de totstandkoming van de Zandkreekdam (1960) tussen Noord- en Zuid-Beveland, de Grevelingendam (1965) tussen Schouwen-Duiveland en Goeree-Overflakkee en de Haringvlietbrug (1964) tussen Goeree-Overflakkee en Hoekse Waard.

De betekenis van de centrale noord-zuidverbinding — de Zeelandroute — gaat boven het belang van het ontsloten gebied uit. Het zuidwesten van ons land — met name de havengebieden „Vlissingen-Oost” en rond Terneuzen en later het Reimerswaalproject — is door zijn vestigingsmogelijkheden voor zeehaven- en basisindustrieën te beschouwen als overloop van het zuidelijk deel van de Randstad. Ook de regering hecht volgens de *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland* „grote waarde aan de tijdige ontwikkeling van het Scheldebekken als zeehaven- en industriegebied”. Voorwaarde is een verbetering van de verbindingen. De Zeelandroute — tot na de afsluiting van de Oosterschelde in 1978, wanneer de dammenweg voltooid zal zijn, de enige noord-zuidverbinding door Zeeland — verbindt het Zeeuwse zeehaven-areaal en de Zeeuwse recreatie- en tuinbouwgebieden met Rotterdam. De ontbrekende schakel is een vaste oeververbinding over of onder de Westerschelde, een verbinding die tevens een communicatie zou betekenen tussen de Randstad en West-België, Noord-Frankrijk en Engeland (via de Kanaaltunnel).

Besluit tot de bouw van de brug

In 1962 besloten de Staten van Zeeland een brug te doen bouwen over de Oosterschelde en deel te nemen in het oprichten van de N.V. Provinciale Zeeuwse Brug Maatschappij, met de provincie als aandeelhouder. Bij dit besluit speelde ook de overweging een rol dat, indien de brug niet zou worden gebouwd, aanzienlijke investeringen nodig zouden zijn om de veerdienst over de Oosterschelde op een zodanig peil te brengen dat de verkeersstroom die zich na de voltooiing van de Grevelingendam en de Haringvlietbrug zou aandienen, zou kunnen worden opgevangen. Zelfs bij de bescheiden opzet van de voormalige veerdienst werd in 1965 al een verlies van f. 400.000 geleden.

Tolheffing

Om tot de afsluiting van de Oosterschelde, op zijn vroegst in 1978, de opgenomen leningen af te lossen en de rente te betalen, moet tol worden geheven. Bij het bepalen van de hoogte van de toltarieven moest rekening worden ge-

houden met de verwachte verkeersintensiteit, die overigens zelf weer o.a. afhankelijk is van de hoogte van de toltarieven op de Zeeland- en de Haringvlietbrug. Sinds de openstelling van de bruggen zijn enkele tarieven al verlaagd om tot een hogere opbrengst te komen. De tolheffing op de Haringvlietbrug komt te vervallen nadat uiterlijk in 1974 het Rijk de brug zal hebben overgenomen.

Momenteel gelden de volgende, globaal aangegeven, toltarieven (tussen haakjes de tarieven per enkele rit bij de aanschaf van een tienrittenkaart):

	Zeelandbrug	Haringvlietbrug
personenauto's	f. 3,— (f. 2,50)	f. 2,50
lichte vrachtauto's	f. 4,50 (f. 3,75)	f. 3,—
zware vrachtauto's	f. 6,— (f. 5,—)	f. 3,—

Het is niet gelukt om te komen tot gereduceerde gecombineerde toltarieven voor het gebruik maken van beide bruggen.

Prognoses en werkelijkheid

In 1961 vond tussen Rijkswaterstaat en het Economisch Technologisch Instituut voor Zeeland een gedachtenwisseling plaats over de prognose van de verkeersintensiteit op de Zeelandbrug. De beide instellingen kwamen ten slotte tot de volgende ramingen (auto's per jaar):

	Rijkswaterstaat	E.T.I.
1965	800.000	1.200.000
1966	1.000.000	1.300.000
1970	1.600.000	1.700.000
1978	2.500.000	

De prognose van Rijkswaterstaat is door het Rijk als uitgangspunt genomen bij de goedkeuring van de bouw van de brug. In 1963 meende Rijkswaterstaat dat de prognose van het E.T.I. „momenteel meer reëel lijkt”. In werkelijkheid maakten in 1966 981.651 auto's van de brug gebruik; hierin zijn de motorrijwielen wel en de bussen niet begrepen. Dit aantal stemt ongeveer overeen met de prognose van Rijkswaterstaat. In 1965 werden door het door de brug vervangen veer 140.490 auto's overgezet.

De samenstelling van het verkeer was echter niet conform de prognose. Terwijl er van werd uitgegaan dat het vrachtverkeer ca. 25 pCt. van het totale verkeer zou uitmaken, was het in werkelijkheid slechts ca. 7 pCt.

Het achterblijven van de opbrengst van de brug in 1966 bij de begrote opbrengst is het gevolg van de overschatting van het verkeer dat de hoogste tarieven moet betalen en van een lagere tariefstelling dan waarvan in 1962 werd uitgegaan. Bovendien waren de bouwkosten van de brug hoger dan was verondersteld.

Oorzaken van verschil prognose en werkelijkheid

Zowel Rijkswaterstaat als het E.T.I. hebben destijds aangenomen dat de tolheffing een rem van 15 pCt. op de verkeersintensiteit zou betekenen. In het geval van de Zeelandbrug is dit te weinig genuanceerd. Het lokale verkeer — bijv. tussen Schouwen-Duiveland en Midden-Zeeland — heeft geen alternatieve route; het moet wel van

de brug gebruik maken. Het interlokale verkeer daarentegen — bijv. tussen Midden-Zeeland en de Randstad — kan ook gebruik maken van de „oude” route via Noord-Brabant en de Moerdijkbrug. Dit betekent weliswaar ca. 30 km omrijden, maar de beide tolbruggen, de Zeeland- en de Haringvlietbrug, worden dan vermeden. Met name het interlokale vrachtverkeer verkoos in 1966 voor een belangrijk deel de „oude” route. De tariefverlaging van 1 januari 1967 voor het vrachtverkeer over de Haringvlietbrug van f. 3,50 en f. 5 tot f. 3 resulteerde in een stijging van het vrachtverkeer over de Zeelandbrug in het eerste kwartaal van dit jaar met 26 pCt. t.o.v. het eerste kwartaal van 1966.

De slechte, tijdrovende verbindingen in en ten zuiden van Rotterdam — vooral de beruchte Barendrechtsebrug — verminderen de op de 30 km kortere Zeelandroute te behalen tijdswinst. Vele — vaak alleen maar brandstofverbruik incalculerende — automobilisten prefereren mede hierdoor de route via de Moerdijkbrug.

De onbekendheid met het bestaan van de route via de bruggen en het feit dat vanuit Rotterdam het traject moeilijk te vinden is zijn andere factoren die een nadelige invloed op de exploitatie van de Zeelandbrug uitoefenen.

Conclusie en vooruitzichten

De directie van de Zeelandbrug verwacht dat vanaf 1969 geen verlies meer zal worden geleden. De hoop dat de verkeersintensiteit op de brug zal toenemen, wordt gevoed door de volgende factoren:

● Een deel van de Zeelandroute ten zuiden van Rotterdam zal worden verbeterd; vooral de vervanging van de Barendrechtsebrug door een tunnel onder de Oude Maas in 1969 is van groot belang. Het ligt in de bedoeling de aansluiting op de Beneluxtunnel in 1970 te voltooien.

● Uiterlijk in 1974 zal de tolheffing op de Haringvlietbrug tot het verleden behoren.

● De onbekendheid van de Zeelandroute zal afnemen, mede door een verbeterde bewegwijzering. De afstand en de rijtijd van Rotterdam naar Parijs via de Zeelandbrug is korter dan via Antwerpen.

● De ontwikkelingskansen van Zeeland zijn gunstig. In 1966 was voor het eerst in deze eeuw weer sprake van een vestigingsoverschot. In de jaren zestig hebben zich vier internationale chemische bedrijven in deze provincie gevestigd.

● Hierdoor en door het toenemende toerisme nam het verkeer in Zeeland (rijksweg 58, Westerscheldeveren) in de afgelopen jaren sneller toe dan het verkeer op de rijkswegen in Nederland.

Overigens is het een paradox in het regionale economische beleid van de regering dat het stimuleringsgebied in het zuidwesten van ons land gehandicapt is door twee tolbruggen, een aantal „tolveren” en een toltunnel. Ter vergelijking: de verbindingen onder het Noordzeekanaal tussen de Randstad en de kop van Noord-Holland zijn wél tolvrij.

Middelburg.
E.T.I. voor Zeeland.

Drs. S. P. VAN DER ZEE.

Ingezonden stuk

Aanvaardbare belastingdruk en begrotingsnorm

IN zijn onder bovenstaande titel in *E.-S.B.* van 24 mei jl. gepubliceerde artikel levert Prof. Dr. W. Drees Jr. kritiek op een gedeelte van mijn commentaar bij het recente jaarverslag van De Nederlandsche Bank in *E.-S.B.* van 3 mei.

Volgens Prof. Drees heb ik de door Dr. Holtrop in dit jaarverslag ontwikkelde norm voor de overheidsfinanciën verkeerd geïnterpreteerd door te doen uitkomen, dat deze norm, evenals het Zijlstra-kader, een grens stelt aan de overheidsuitgaven, terwijl het Dr. Holtrop, naar de mening van Prof. Drees, slechts gaat om het saldo van de overheid (en van de overige sectoren van de volkshuishouding). Ik maak hierbij de volgende kanttekeningen.

1. Het Zijlstra-kader is in mijn artikel niet ter sprake gekomen en ik ben ook niet van mening, dat dit een bepaald peil van de overheidsuitgaven aangeeft. Het vormt de voorwaarde voor een *niet-inflatoir* begrotingsbeleid, ongeacht het niveau van de uitgaven. Een belangrijk verschil met de norm van Dr. Holtrop lijkt mij te zijn, dat bij het Zijlstra-kader het begrotingstekort trendmatig gelijk blijft, terwijl dit bij de Holtrop-norm evenredig met de groei van het nationaal inkomen toeneemt.

2. Het is buiten twijfel, dat het in de monetaire analyse gaat om de lokalisering van liquiditeitsoverschotten resp. -tekorten bij de verschillende sectoren van de volkshuishouding (men zie hoofdstuk III van het jaarverslag).

3. Volgens Prof. Drees zou ik ten onrechte in de veronderstelling verkeren, dat Dr. Holtrop de belastingdruk fixeert op 26 pCt. en daarmee een grens stelt aan de overheidsuitgaven. Dr. Holtrop zegt op blz. 14 van het verslag letterlijk: „De overheid zal in beginsel haar aanspraak op

de nationale middelen dienen te beperken tot de som van de aanvaardbare belastingdruk, die in de laatste jaren ongeveer 26% van het nationale inkomen heeft bedragen, en...”. De bijzin in dit citaat slaat terug op aanvaardbare belastingdruk, m.a.w. de *aanvaardbare* belastingdruk bedroeg volgens Dr. Holtrop de laatste jaren 26 pCt. Aangezien de aanvaardbare belastingdruk mag worden verondersteld op niet al te lange termijn normaliter een zekere constantheid te bezitten, heb ik de norm van Dr. Holtrop zo geïnterpreteerd, dat ook voor de nabije toekomst bij benadering met het percentage van 26 zal moeten worden rekening gehouden.

4. Indien Dr. Holtrop bij de formulering van zijn norm alleen geïnteresseerd zou zijn geweest in het liquiditeitsaldo van de overheidssector, zoals Prof. Drees stelt, had de toevoeging „aanvaardbare” eenvoudig kunnen worden weggelaten, omdat voor het liquiditeitsaldo naast de leningen op de kapitaalmarkt slechts de *feitelijke* belastingdruk van belang is, mits deze niet tot negatieve compensatie leidt. De conclusie zou dan moeten luiden, dat in het jaarverslag wel wat te gemakkelijk met het begrip aanvaardbare belastingdruk is gewerkt, zonder te omschrijven wat daar precies mee wordt bedoeld.

Waddinxveen.

G. DE MAN.

Recente publikaties

H. Burger: *De strijd over en om de begrotingsruimte*. Openbare les. Æ. E. Kluwer, Deventer 1967, 22 blz., f. 2,50.

Rapport inzake de Registratiewet 1917. Uitgebracht door de Commissie voor de successie- en registratiebelasting. Geschriften van de Vereniging voor Belastingwetenschap no. 117, Æ. E. Kluwer, Deventer 1967, 22 blz., f. 3,75.

Over 33 jaar

IN welke mate de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel het tweede substantief in haar naam waar maakt, blijkt o.a. uit de preadviezen die zij ieder jaar opnieuw ter gelegenheid van haar algemene vergadering laat verschijnen en op die vergadering laat bespreken. De Maatschappij heeft gemeend een bijdrage te moeten leveren tot de weer opgeleefde hausse in futuristiek door voor haar 184e algemene vergadering als onderwerp te kiezen: „De Nederlanders in het jaar 2000”. Daartoe nodigde zij de volgende preadviseurs uit:

● Prof. Drs. C. A. van den Beld: *De Nederlandse economie in het jaar 2000.*

● Prof. Ir. J. J. Broeze: *Nederland en de techniek in het jaar 2000.*

● Dr. C. de Galan: *Overheid en collectieve voorzieningen in de toekomst.*

● Prof. Dr. A. de Froe: *De mens in het jaar 2000.*

Lezers van *E.-S.B.* nemen het mij hopelijk niet kwalijk wanneer ik slechts de preadviezen van de twee economen in dit kwartet, Van den Beld en De Galan, in het kort weergeef. Een weergave van enkele punten uit de forumdiscussie besluit deze bijdrage.

Preadvies Van den Beld

Duidelijk stelt Van den Beld dat zijn cijfermatige schets van onze economie over 33 jaar, slechts een zeer globale kan zijn, gebaseerd op veel vooronderstellingen en veel pure extrapolatie ¹⁾, ook al omdat tot dusverre een visie op de wereldeconomie op lange termijn ontbreekt. Gemakshalve is daarom aangenomen dat de economische expansie in het buitenland zich in het algemeen zal voortzetten, zij het dan wellicht in een iets lager tempo dan in de afgelopen twintig jaar.

De eerste determinant van de economische groei is de toename van de beroepsbevolking. Houdt men de raming aan van een totaalbevolking van 21 mln. voor 2000 ¹⁾, dan blijken op

¹⁾ Hoe snel sommige cijfers achterhaald worden, blijkt bijv. uit het feit dat Van den Beld zich voor zijn bevolkingsprognose verlaat op een C.B.S.-raming anno 1965; deze wijkt echter niet onaanzienlijk af van een nieuwe, enige weken geleden gepubliceerde, prognose.

basis van extrapolatie een geringe vergrijzing en een opmerkelijke daling van het aandeel der beroepsgeschikte bevolking op te treden (tabel 1).

Bepaling van het verloop van de tweede determinant, de arbeidsproductiviteit, op basis van extrapolatie, is een hachelijker zaak, omdat (a) in de afgelopen honderd jaar het produktiviteitsaccres een zeer afwisselend verloop heeft gekend, en (b) op zeer lange termijn gezien de produktiviteit met een steeds groter wordend percentage is gestegen. Met behulp van een model komt de directeur van het C.P.B. er toch uit: op den duur zal een evenwichtsgroei van ca. 3 pCt. worden bereikt. Voor de periode 1965-2000 betekent dit een gemiddelde jaarlijkse produktiestijging van 3,7 pCt., corresponderend met een jaarlijks produktiviteitsaccres per manjaar van 2,5 pCt. Dit houdt in dat in 2000 het bruto nationaal produkt 3½ maal zo hoog zal zijn als in 1965 en dat het gemiddeld reëel loon, inclusief sociale lasten, zal zijn gestegen van f. 9.000 tot f. 22.000.

Preadviseur komt tot het in tabel 2 weergegeven samenvattend macrobeeld, waarbij is uitgegaan van de volgende veronderstellingen:

— Op den duur wordt, zoals hierboven reeds gesteld, een gelijkblijvende investeringsquote gerealiseerd;

— De invoer zal overeenkomstig de ontwikkeling op zeer lange termijn iets sterker stijgen dan de produktie;

— Een uitvoeroverschot ad 2 pCt. van het nationaal produkt dient te zijn gewaarborgd;

— De woningbouw stijgt afhankelijk van bevolkingsgroei en welvaartsvermeerdering, welke laatste tot uitdrukking komt in een stijging van de woningbehoefte-coëfficiënt zowel als van de kwaliteit der woningen;

— De investeringen van de overheid ten behoeve van onderwijs en infrastructuur zullen hun traditioneel hoge elasticiteit ten opzichte van de produktie handhaven;

— De overheidsconsumptie neemt toe

TABEL 1. *Bevolking en beroepsbevolking*

	Eenheid	1965	1980	2000
Totale bevolking	mln. pers.	12,2	15,3	21,0
waarvan: < 20 jaar	index	100	125	170
20-64 jaar	} in pCt. van totaal	38	38	39,5
65 jaar en ouder ..		52,5	51,5	50,5
		9,5	10,5	10,0
Beroepsbevolking				
totaal	mln. pers.	4,45	5,15	6,70
waarvan: mannen	index	100	116	150
vrouwen	index	100	116	151
	index	100	101	143

TABEL 2. *Middelen en bestedingen*
(in prijzen van 1965)

	1965 (in f. mrd.)	2000 (in f. mrd.)	2000 (index 1965 = 100)	Gemiddelde groei per jaar (in pCt.)
Bruto nationaal produkt	69	245	350	3,7
Invoer van goederen en diensten.	33	139	420	4,2
Totaal middelen	102	384	380	3,9
Particuliere consumptie	39,8	147	370	3,8
Overheidsconsumptie:				
materieel	3,5	14,5	420	4,2
lonen en salarissen	4,7	12	170	1,5
Bruto investeringen door bedrijven in:				
woningen	3,3	7,5	225	2,3
overige vaste activa	10,1	36	350	3,7
voorraden	0,9	3	—	—
Bruto investeringen door de overheid	3,4	20	590	5,2
Uitvoer van goederen en diensten	33,5	144	430	4,3
Totaal bestedingen	102	384	380	3,9

overeenkomstig haar historische ontwikkeling, doch met inachtneming van grenzen aan de belastingdruk gesteld.

De belastingdruk is voor 2000 geïmponeerd op 30 pCt. van het netto nationaal produkt (in 1965: 25,5 pCt.). De index der particuliere consumptie wordt 370 of 220 per hoofd van de bevolking, d.w.z. ca. 10 pCt. hoger dan het huidige Amerikaanse consumptiepeil. De wekelijkse arbeidsduur in 2000 zal 38 uur belopen.

Aangenomen dat de subsidies geheel verdwijnen en de hoogte der militaire uitgaven zal worden teruggebracht, dan nog stijgen de (geëxtrapoleerde) overheidsuitgaven van 28 pCt. in 1965 tot ruim 34 pCt. in 2000 (tabel 3). De meest opvallende post vormen de onderwijsuitgaven, gebaseerd op een verwachte grotere belangstelling voor het voortgezet en (vooral) het hoger onderwijs.

Met behulp van de bestaande uitgaven- en prijselasticiteiten en de trends voor de afzonderlijke sectoren kan de totale particuliere consumptie in 2000 enigszins worden geconcretiseerd (tabel 4). De prijsstructuur van de consumptie ondergaat belangrijke wijzigingen als gevolg van verschillen in produktiviteitsontwikkeling. Ook zullen grote wijzigingen in de samenstelling van de consumptie gaan optreden. Vooral de sectoren metaalnijverheid, chemische nijverheid en toerisme zullen als „leaders” gaan optreden (d.w.z. bij waardering tegen constante prijzen). Tabel 5 ten slotte geeft een beeld van het produktie- en werkgelegenheidspatroon anno 2000.

Preadvies De Galan

Voor welke taken en problemen komt de overheid (een Nederlandse, Europese of mondiale?) anno 2000 te staan? Drie drijvende krachten bepalen in belangrijke mate de noodzakelijke omvang van de collectieve voorzieningen en de intensiteit der bestuurlijke activiteiten: bevolkingsgroei, technologische ontwikkeling en welvaartsstijging.

Eenvoudige verdeelsleutels voor overheids- en particuliere bestedingen lijken preadviseur onwerkbaar. Uiteraard zijn er zekere automatismen bij de bepaling van de omvang der overheidsuitgaven aan te wijzen (de relatie omvang bevolking-aantal personenauto's bijv.), maar naarmate meer normerende en schattende elementen in de toekomstvisie worden opgenomen, worden politieke keuzen belangrijker.

TABEL 3. *Extrapolatie van overheidsuitgaven*
(in pCt. van het bruto nationaal produkt) a)

Omschrijving	1965	2000
Subsidies	0,8	—
Inkomens- en vermogensoverdrachten	4,5	6,0
Militaire uitgaven	3,7	1,5
Onderwijs	5,8	11,1
Overige consumptie	6,7	6,8
Overige investeringen	3,8	6,3
Rente	2,5	2,5
	28	34

a) Deze uitgaven zijn netto, d.w.z. na aftrek van niet-belastingmiddelen.

TABEL 4. *Detailtering der particuliere consumptie*
(prijzen van 1965)

	1965 (in f. mrd.)	2000 (in f. mrd.)	2000 (index 1965 = 100)	Gemiddelde jaarlijkse groei (in pCt.)	Index relatieve prijspeil (totaal = 100)
Landbouw	2,2	3,7	170	1,5	125
Voedings- en genotmiddelen- industrie	12,2	27,5	225	2,4	115
Textiel-, kleding- en schoenenindustrie	5,6	20,7	370	3,8	95
Metaalnijverheid	4,4	34,8	780	6,1	90
Chemische nijverheid	1,3	10,0	740	5,9	85
Energie	2,0	10,6	520	4,8	95
Overige industrieën	2,7	13,5	500	4,7	100
Bouwnijverheid	0,4	1,1	320	3,4	150
Diensten	8,9	21,4	240	2,5	115 c)
invoer diensten a)	1,1	8,3	740	5,9	—
Niet anders genoemd b)	— 1,1	— 5,7	500	4,7	—
Totaal	39,8	147	370	3,8	100

a) Consumptie van Nederlanders in het buitenland.

b) Consumptie van buitenlanders in Nederland + statistische verschillen.

c) Zonder handel: 140.

TABEL 5. *Produktie en werkgelegenheid naar sectoren*

	Binnenlandse produktie (in f. mrd., prijzen van 1965)		Jaarlijkse procentuele stijging		Werkgelegenheid (in mln.)	
	1965	2000	produktie	arbeids- produktiviteit	1965	2000
Landbouw en visserij	5,0	8,6	1,5	2,8	0,37	0,24
Voedings- en genotmiddelenindustrie	4,4	10,4	2,5	2,5	0,21	0,19
Textiel-, kleding- en schoenen- industrie	2,0	5,0	2,5	3	0,22	0,18
Chemische industrie	2,5	21,3	6,5	4,5	0,10	0,18
Metaalnijverheid	7,5	38,1	5	3,5	0,54	0,90
Energie	3,4	22,3	5,5	7	0,10	0,06
Overige industrie	3,6	15,2	4	3	0,26	0,37
Bouwnijverheid	5,5	20,1	3,5	2,5	0,46	0,65
Diensten	26,0	88,3	3,5	2	1,69	2,95
Overheid	8,2	14,7	1,75	0 a)	0,52	0,88
	68	244	3,7	2,5	4,47	6,60

a) Per definitie.

De taken, waarvan vervulling door de overheid dient te geschieden, vallen in drie categorieën uiteen:

A. *Bestuur*. Eenvoudigheidshalve neemt De Galan aan dat de groei van de beleidsactiviteit ongeveer even snel gaat als die van de bevolking. Personeelsbezuinigingen door administratieve automatisering zullen worden gecompenseerd door relatieve toename van de behoefte aan bestuur en beleid in som-

mige sectoren. Als uitgangspunt kan daarom worden genomen dat de ontwikkeling van de kosten van „het bestuur” de loontrend zal volgen.

B. *Collectieve voorzieningen*. Hierop zal een zwaar beroep worden gedaan. Op de terreinen van o.a. onderwijs, verkeersvoorzieningen, woning- en stedebouw, openluchtrecreatie en bestrijding van milieuverontreiniging liggen belangrijke taken, waarvan de

uitvoering bijzonder kostbaar zal zijn. *C. Inkomensoverdrachten.* Met de invoering van de wet op de zware geneeskundige risico's zal de sociale verzekering in ons land ongeveer zijn afgerond. Op grond van deze en andere overwegingen verwacht de directeur van de Dr. Wiardi Beckmanstichting een geleidelijke toeneming van de overdrachtsuitgaven tot ca. 20 pCt. van het nationaal inkomen en daarna stabilisering op dit niveau.

Van grote betekenis is de bevordering van doelmatigheid in de collectieve sector, niet alleen in de zin van technische efficiëntie, doch evenzeer als beleidsdoelmatigheid, het voortdurend toetsen van traditionele taken en van de wijze van uitvoering (perfectiegraad van administratieve regelingen, horizontale en verticale bestuurscoördinatie).

Wat is collectief? Van de mogelijke definities kan men bijv. de economische-normatieve kiezen, welke zich baseert op het begrip externe effecten, een omschrijving echter die nog niet voldoende operationeel is, omdat de externe effecten nog niet bekend genoeg zijn. Nagenoeg elke produktie-activiteit heeft wel enigerlei extern effect. Vraag dus: bij welke omvang van deze externe effecten wordt collectivisering van de produktie noodzakelijk?

Ten aanzien van de aard van de voortgebrachte goederen kan de volgende indeling van collectieve producten worden gemaakt:

a. Volledig collectieve goederen. Deze zijn niet individueel toe te rekenen; de voortbrenging ervan is onafhankelijk van het individuele verbruik (bijv. bestuur, rechtspraak, veiligheid, preventieve gezondheidszorg, beveiliging tegen het water).

b. Semi-collectieve goederen. Zijn in beginsel wel individueel toe te rekenen en particulier te exploiteren (verkeer, onderwijs, sport en recreatie), doch om doelmatigheidsredenen of ter wille van stimulering van het gebruik neemt de overheid de produktie ervan ter hand.

c. Individuele goederen. De overheid verzorgt om economische redenen de produktie (monopolievorming, ernstige schaarste). Voorbeelden: P.T.T., spoorwegen, openbare nutsvoorziening, woningbouw.

De grens tussen collectieve en andere voorzieningen en tussen taken van de overheid en van anderen is evenwel niet steeds (beter: meestal niet) scherp te trekken.

Moelijkheden ten aanzien van de financiering ontstaan vooral bij de tussengroep, de semi-collectieve goederen. Zij lenen zich, omdat zij in beginsel individueel toerekenbaar zijn, voor prijsvorming, evt. indirect (bijv. wegenfinanciering uit motorrijtuigenbelasting en brandstofaccijns). Men dient bij de financiering van collectieve goederen in het algemeen niet te snel een beroep te doen op het *herverdelingsaspect*, omdat het gebruik van vele voorzieningen varieert naar inkomensgroep (hoger onderwijs, diverse subsidies). Wel verdienen uit verdelingsoogpunt algemene financieringsmiddelen aanbeveling, indien het gaat om door allen benutte voorzieningen. Maar ook dan kunnen allocatie-overwegingen een belangrijke rol spelen.

Financiering van de toe te nemen collectieve voorzieningen kan in de toekomst geschieden uit (a) vermeerdering van opbrengsten d.m.v. directe of indirecte prijszetting, (b) uit het progressie-effect in de belastingen, en (c) uit de toekomstige baten van de bodemschatten. Het eventueel nog tekortkomende moet dan uit extra belastingmiddelen worden verkregen, waarbij de voorkeur van De Galan uitgaat naar verhoogde belastingen in de vermogenssector.

Dringend vereist t.b.v. de planning van de toekomstige uitgavencategorieën en de financieringsmiddelen daarvoor zijn een kwantitatieve prioriteitenkeuze en een lange-termijnvisie op de financiering.

Naast de financiering rijzen nog andere problemen t.g.v. de grote en groeiende taken van de overheid. Te noemen zijn hierbij o.a. die in het vlak van vormgeving en democratische organisatie:

1. Hoe blijft ons land bij verveelvoudigde welvaart en stijgend bevolkingstal bewoonbaar? Een visionair beleid en een grote mate van creativiteit zijn daarbij vereist.
2. Visie en originaliteit zijn ook vereist waar het gaat om de *mensen* van de toekomst. Er komt voor ieder meer tijd en geld om zich in culturele en creatieve zin te ontplooiën. Hieruit vloeien nieuwe eisen voort t.a.v. onderwijs, vormingswerk en cultuurpolitiek.
3. Meer planning van de toekomst, vooral ook in de zin van het vormgeven aan de toekomst, wordt een belangrijke overheidstaak. Hoe houdt men echter de noodzakelijk groeiende collectieve sector (het „apparaat”) controleerbaar? De participatie van de burger vormt daarbij een van de belangrijkste uitdagingen. Hier dreigt

het gevaar van onvoldoende zicht op de zaak, onvoldoende mogelijkheid tot democratische inspraak, te machtige technocratische uitvoerders. Meer voorlichting, meer communicatie zijn voorwaarden om tot participatie te komen.

De discussie

De gebruikelijke forumdiscussie naar aanleiding van eerder ingediende of vanuit de zaal naar voren gebrachte vragen werd voorgezeten door Prof. Dr. P. Kuin. Naast hem en de vier preadviseurs maakten voorts deel uit van het forum de heren Dr. Th. A. van Leeuwen (theoloog, directeur van de Stichting „Kerk en Wereld”), H. Reinoud (hoofddirecteur van de P.T.T., erkend expert op het terrein van automatiseringsvraagstukken), Ir. J. Smit (adviseur voor vraagstukken inzake de organisatie van de Rijksdienst) en Prof. Dr. E. Zahn (directeur van het Instituut voor Economische Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam).

De discussie, strak en efficiënt geleid (en voorbereid) door Kuin, handelde over veel vraagstukken. Wij beperken ons tot een drietal ervan, die goed werden „doorgepraat”.

Automatisering en werkloosheid.

Reinoud gaf allereerst het voor velen vage begrip automatisering een wat concreter inhoud (zoals de tegenstelling mechanisering-automatisering; mechanisering houdt in de vervanging van menselijke spierkracht door de machine, automatisering het overnemen van zintuiglijke waarneming en denkprocessen door de machine) en noemde daarbij enige beduchtheden die een minder emotionele benadering van dit begrip vaak in de weg staan: robotisering, verplaatsing van de besluitvorming naar een kleine groep, inbreuk op de „privacy”, vrijetijdspanproblematiek, gevaren voor het leefmilieu en ten slotte de werkgelegenheid. Hij was vrij optimistisch in zijn beoordeling van de relatie werkloosheidstechniek en zag geen algemeen oorzakelijk verband tussen toenemende automatisering en werkloosheid (waarbij hij overigens grote problemen voor sommige sectoren niet uitsloot).

Z.i. valt het met het tempo van de automatisering wel mee; het tempo van de economische ontwikkeling daar-entegen schept dagelijks additionele en nieuwe vormen van werkgelegenheid. De technologische ontwikkeling kan bovendien in evenwicht worden gehouden met de werkgelegenheid door

een adequate economische politiek. Reinoud noemde alleen de olie- en chemische industrie als sterk geautomatiseerde bedrijfstakken. Onderscheidt men niet naar bedrijfstak doch naar bedrijfsgrootte, dan blijkt ook bij de Nederlandse reuzen de mate van automatisering niet zo ver te zijn voortgeschreden als men wel meent. Philips-voorbeeld: het groot aantal kleine handelingen, veel door vrouwen verricht, bij de t.v.- en radiomontage. Als voorbeeld bij de overheidsdiensten noemde Reinoud het postbedrijf: het bestellen nu wijkt in weinig opzicht af van het bestellen anno 1900.

Ook Zahn gaf als zijn mening te kennen dat de negatieve aspecten van de automatisering sterk worden overdreven: stereotypen en vooroordelen beheersen al te vaak het beeld ervan. Van Leeuwen waarschuwde in dit verband ervoor het probleem van de *sociale aanvaardbaarheid* toch niet te onderschatten; een juiste voorlichting op dit punt zou veel van dit probleem kunnen wegnemen. De Galan pleitte voor een minder globaal, doch meer op specifieke vraagstukken gericht beleid m.b.t. de gevolgen van de technologische ontwikkeling.

Een tweetal kritische opmerkingen ten aanzien van dit deel van de discussie:

1. Onvoldoende ging men in — alleen Smits vermeldde het terloops — op het o.i. toch zeer belangrijke financieringsprobleem. Immers, men kan heel gemakkelijk een futurologie ontwikkelen met een schrikbarend hoge automatiseringsgraad en bijgevolg een grote technologische werkloosheid, maar hoe wordt zoiets, dat toch enkele malen het jaarlijks nationaal inkomen kost, gefinancierd? Zou het niet kunnen zijn dat de „gap” tussen wat technisch mogelijk is en wat financieel gerealiseerd kan worden de komende jaren steeds groter wordt en dat deze „gap” het de economische groei mogelijk maakt het tempo van technologische werkloosheid bij te houden en op te vangen?

2. Men had eveneens kunnen op-

werpen dat zo bezien een consequente groeipolitiek meer dan ooit nodig is, omdat bij het achterblijven van de groei de technologische werkloosheid aan de dag treedt, hoewel natuurlijk een dergelijk achterblijven ook de middelen ter financiering van de automatisering doet afnemen. Dat is echter iets dat veelal pas op langere termijn effect heeft. Men had zich eveneens kunnen verdiepen in de vraag welk aandeel van de huidige structurele werkloosheid in feite technologisch is en in hoeverre beide begrippen (structureel en technologisch) elkaar dekken; er bestaat hierover nogal wat spraakverwarring. Maar genoeg hierover; het is ten slotte heel gemakkelijk punten te vinden, die niet aan de orde zijn geweest, maar wel aan de orde hadden moeten komen in een forumdiscussie (wat toch ook subjectief is).

Arbeidsmobiliteit.

De Galan noemde drie soorten arbeidsmobiliteit: geografische, tussen beroepen, tussen sectoren. De economische en technologische ontwikkeling nopen tot een hogere mobiliteit. Nodig daartoe zijn z.i.: bewuste planning, minder specifiek beroeps-, meer algemeen vormend onderwijs, een grotere individuele bereidheid tot „migreren”, het doorbreken van de — typisch Nederlandse? — mentaliteit van „blijven zitten waar je zit” (niet alleen in geografisch opzicht).

Kuin merkte hierbij op dat mobiliteit indruist tegen de vooral in ons land sterk gevoelde drang tot sociale zekerheid en dat verandering van werkgelegenheid op dit punt vaak gevoeld wordt als een stap terug, als een opnieuw beginnen. In dit verband pleitte Broeze voor een zekere uniformering van pensioenrechten als een mogelijke stap op weg naar meer mobiliteitsstimulansen. Kuin memoreerde als nadeel van een grotere mobiliteit de verzakelijking van de arbeidsverhouding en minder bedrijfsgebondenheid. Of dit in ieder opzicht nu juist nadelig moet worden geacht, betwijfelen wij. Voorts meende Kuin dat het nodig

was de herscholingsmethoden eens nader te bezien.

Een zaak die o.i. te weinig aandacht kreeg, was de rol welke het prijsmechanisme kan spelen in het vraagstuk van de arbeidsmobiliteit; Van den Beld vroeg hiervoor de aandacht. Hij wees er op dat meer loondifferentiatie de ruimtelijke ordening er niet eenvoudiger op zou maken.

Collectieve voorzieningen ²⁾.

Welvaartsstijging — aldus De Galan — doet niet alleen de behoefte aan, doch ook de middelen voor collectieve voorzieningen toenemen. We hebben z.i. de neiging de problemen op lange termijn, als gevolg van de noodzaak relatief steeds meer gelden hiervoor te voteren, te overschatten. Hij hamerde op de bereidheid en de politieke wil om, als we de noodzaak van meer collectieve goederen inzien, ook de gelden daarvoor ter beschikking te stellen. Een duidelijke politieke voorlichting is daarvoor een vereiste.

Als een der financieringsmiddelen had De Galan in zijn preadvies genoemd geen correctie toe te staan voor het zgn. progressie-effect. Van den Beld wees De Galan er hierbij op dat het *inflatoire* progressie-effect het zwaarst weegt bij de laagstbetaalden. De laatste verduidelijkte later, dat hij in de eerste plaats dacht aan financiering uit het *reële* progressie-effect.

Kuin wees er nog op dat bij een grote uitbreiding van de overheidsinvesteringen op de kapitaalmarkt een zware vraagconcurrentie tussen overheid en bedrijfsleven zou kunnen ontstaan, met alle liquiditeitsgevaaren van dien.

Bij de financiering had men o.i. wel wat meer aandacht kunnen schenken aan de mogelijkheid een groot deel van De Galans semi-collectieve goederen uit directe retributies te bekostigen. Wij voorzien dat dit soort financiering de komende periode een belangrijk discussiepunt zal gaan vormen. Een kleine prelude zou het forum niet hebben misstaan. dR

²⁾ Zie ook blz. 615.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds E.-S.B. In: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING E.-S.B., POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (0 10) 26 02 60

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

EEN onderzoek naar de procentuele verdeling van de geldhoeveelheid over de verschillende geldvormen leert, dat in de afgelopen 10 jaren de chartale circulatie relatief iets is gestegen (nl. van 1955 tot 1966 van 42,7 pCt. tot 46,6 pCt.), de saldi bij girodiensten sterk zijn toegenomen (van 13,4 pCt. tot 18,3 pCt.), terwijl daarentegen de rekening-couranttegoeden bij handelsbanken relatief in omvang zijn gedaald (van 38,7 pCt. tot 28,6 pCt.). Ten dele is dit een gevolg geweest van omzetting van deze creditgelden in deposito's en spaargelden, die hun aandeel in het totaal der secundaire liquiditeiten hebben kunnen uitbreiden (van 46,5 pCt. tot 65,9 pCt.) ten koste van schatkistpapier en kasgeldleningen (die van 52,4 pCt. in 1955 terugliepen tot 29,8 pCt. in 1966). De stijging van de spaartegoeden bij de handelsbanken zet zich nog steeds voort. Niet alleen de omvang van de spaartegoeden is intussen van belang, doch tevens moet worden gekeken naar de omloopsnelheid.

Voor de banken heeft de omloopsnelheid o.m. reële betekenis gehad in het kader van de in 1965 tussen De Nederlandsche Bank en de Bankiersvereniging getroffen informele regeling, volgens welke de banken ernaar zouden streven de lange activa niet méér te laten toenemen dan de lange passiva. Een lagere omloopsnelheid verruimde de mogelijkheden van het lange bedrijf. Deze week heeft De Nederlandsche Bank deze regeling echter opgeheven, evenals de in 1960 gesloten restrictieregeling voor de korte-kredietverlening aan de particuliere sector. Deze opheffing is overigens meer een besteding van de sinds 17 maart van dit jaar bestaande feitelijke situatie, omdat toen — met handhaving van de formele restrictieregeling — de sancties op overtreding in de vorm van het aanhouden van compenserende deposito's al waren afgeschaft. Klaarblijkelijk koestert De Nederlandsche Bank geen vrees meer voor een verder inflatoir afglijden van de economische ontwikkeling.

Dit betekent intussen niet, dat ook de krapte op de geldmarkt tot het verleden behoort. Op 29 mei bereikte de bankbiljettencirculatie na een stijging in 1 week de recordstand van f. 8.341 mln. en ondanks deviezenverkoop aan de Centrale Bank en betalingen van de Staat namen de door de banken opgenomen voorschotten opnieuw flink toe. Dit begint bijna een normaal verschijnsel te worden. Door de storting op de staatslening op 1 juni waren de opgenomen voorschotten op de weekstaat van 5 juni nog verder gestegen. Op 6 juni kon de markt weer wat ruimer ademhalen doordat De Nederlandsche Bank voor \$ 46 mln. swapte. Daarmee zijn thans de verplichtingen van de banken uit hoofde van dollarswaps t/m 8 augustus opgelopen tot \$ 151 mln. (f. 545 mln.).

KAPITAALMARKT

DE aarzelingen in het recente verleden op de kapitaalmarkt manifesteerden zich ook op de grootste deelmarkt daarvan, de onderhandse markt. De onzekerheid kwam o.m. tot uiting voor de met verhoogde activiteit opererende woningbouwverenigingen, daar de gemeenten besluiteloos bleven de vereiste garanties af te geven. De Staat gaf voor bouw van scholen e.d. wel de nodige garanties, maar hier hielden geldgevers zich afzijdig. Eind mei trad een wat stabielere situatie in. Rijk en gemeenten waren bereid garanties af te geven voor leningen met een rendement van resp. 6,3 en 6,4 pCt.; na de aankondiging van de 6¹/₄ pCt. obligatielening Bank voor Nederlandsche Gemeenten werden deze percentages ca. 1¹/₁₀ pCt. hoger. Ook de hypotheekrente trok wat aan. Terwijl in maart hypotheekbanken nog kleinere industriële leningen verstrekten tegen een rente van 7-7¹/₄ pCt. — spaarinstellingen

bedongen 6³/₄-7 pCt. voor 5-jarige leningen — wordt thans door hypotheekbanken in de bedrijfssector al weer 7¹/₄-7¹/₂ pCt. gevraagd. Institutionele beleggers stellen zoals gebruikelijk hun voorwaarden wat lager, doch beperken hun aanbiedingen tot grotere bedrijven resp. verzekeringsrelaties.

Op de openbare emissiemarkt is de activiteit tot dusverre — afgezien van Staat en Bank voor Nederlandsche Gemeenten — bijkans nihil geweest. Onder de zeer schaarse vragers heeft zich thans de beleggingsmaatschappij Rolinco geschaard, die zich met een drietal interessante nieuwtjes tot de markt heeft gewend. Uitgegeven worden f. 28 mln. 6¹/₂ pCt. cumulatief-preferente aandelen. Het is voor het eerst sedert vele jaren, dat een openbare uitgifte van preferente aandelen plaatsvindt. Anders dan vele vroegere uitgiften die vaak uit nood werden geboren, is de onderhavige uitgifte welbewust gekozen ter versterking van het hefboom/versnelling element in de kapitalisatie. Dit heeft betekenis voor de waarde-ontwikkeling van de gewone aandelen. Ter bereiking van het beleggingsdoel dat op kapitaal aanwas is gericht, financiert Rolinco haar beleggingsportefeuille voor een deel met vasterentedragend kapitaal. De inschrijver kan in plaats van preferente aandelen ook in deze preferente aandelen converteerbare obligaties van hetzelfde rentetype verwerven. Ook dit is een nieuwtje, omdat convertibles doorgaans bestemd zijn om in gewone aandelen te worden verwisseld, hetgeen hier niet het geval is. De attractie in de hier uitgegeven convertibles is voornamelijk van fiscale aard en schuilt voorts in de door hun niet-aflosbaarheid theoretisch wat grotere koersgevoeligheid van de preferente aandelen, waarin de converteerbare obligaties te allen tijde verwisselbaar zijn. Deze converteerbare obligaties en preferente aandelen zijn gericht op een hoog direct rendement en derhalve bestemd voor een heel andere beleggerscategorie dan de gewone aandelen, voor welke kapitaal aanwas voorop staat. Toch bestaat er een verbinding met deze laatste door de gelijktijdig uitgegeven optiebewijzen, waarmee tot eind 1970 gewone aandelen Rolinco tegen een vooraf gefixeerde prijs kunnen worden verkregen. Dergelijke „warrants” komen in ons land weinig voor. Aan de recente suggestie van Prof. Scheffer om dergelijke in de Verenigde Staten zeer gebruikelijke „incentives” ook in ons land ingang te doen vinden, wordt dus al heel snel voldaan.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1966	H. & L. 1967	2 juni 1967	9 juni 1967
Algemeen	270	319 — 268	300	304
Internationale concerns	351	416 — 343	383	387
Industrie	269	322 — 270	309	314
Scheepvaart	108	120 — 107	107	107
Banken en verzekering	154	174 — 155	166	168
Handel enz.	138	159 — 138	151	153

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).

Philips	f. 78,70	f. 87,65	f. 90,90
Unilever, cert.	f. 86	f. 90,05	f. 90,90
Kon. Petroleum	f. 122,40	f. 128,35	f. 129,40
A.K.U.	f. 53,80	f. 50,20	f. 50,35
K.L.M.	f. 352	f. 371,—	f. 381,—
Hoogovens, n.r.c.	f. 55,60	f. 75,80	f. 75,50
E.M.S., nieuwe	—	f. 22,80	f. 23,90
Kon. Zout-Ketjen	463	568	580
Zwanenberg-Organon	f. 152,70	f. 185,—	f. 186,30
Robeco	f. 193	f. 205,10	f. 205,90

New York.

Dow Jones Industrials	786	910 — 786	873	875
-----------------------	-----	-----------	-----	-----

Rentestand.

Langlopende staatsobligaties b)	6,43	6,10	6,15
Aandelen: internationaal b)	5,0		
lokale b)	5,1		
Disconto driemaands schatkistpapier	5	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.
b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

Drs. R. L. BOISSEVAIN.

Dr. A. Wattel: Vraag en aanbod van kennis van leiding en organisatie. Inaugurale rede. P. Noordhoff N.V., Groningen 1967, 24 blz., f. 1,90.

Prof. Dr. R. Wentholt (red.): Buitenlandse arbeiders in Nederland. Een veelzijdige benadering van een complex vraagstuk. Spruyt, Van Mantgem & De Does, Leiden 1967, 236 blz., f. 14,90.

Dit boek is samengesteld uit de tijdens de Bedrijfssociologische Studiedagen 1966 gehouden inleidingen en de aan het einde van de studiedagen geformuleerde samenvattingen en conclusies.

Inhoud:

Prof. Dr. R. Wentholt — Algemene inleiding.

Drs. E. L. Berg — Economische achtergronden van het verschijnsel der buitenlandse arbeiders in Nederland.

Mr. J. W. Janssen — Opvattingen en beleid van de werkgevers- en werknemersorganisaties.

Drs. A. J. van der Staay — Het probleem van de buitenlandse arbeiders en het probleem van het bijbehorend overheidsbeleid.

Prof. Dr. R. Wentholt — Maatschappelijke achtergronden en factoren.

Drs. D. J. M. Knibbeler — Buitenlandse arbeiders in bedrijf en streek (Mijnindustrie — Limburg).

J. A. Wever — Buitenlandse arbeiders in bedrijf en streek (Textielindustrie — Twente).

Mr. L. S. J. Buis — De buitenlandse arbeider buiten de poort (Utrecht).

Drs. H. van Emmerik-Levelt en Drs. A. M. W. Teulings — Buitenlandse arbeiders in de pers.

Prof. Dr. R. Wentholt — Slotbeschouwing.

Some studies in Indian Agricultural Economics. Clarendon Press: Oxford University Press, Londen 1966, 92 blz., 10 sh. 6 d.

Het University of Oxford Institute of Agrarian Affairs heeft in samenwerking met de International Association of Agricultural Economists enkele studies gemaakt over de agrarische economie in India. Zij zijn gepubliceerd als Volume V, no. 1 van het *International Journal of Agrarian*

Affairs. Het bevat bijdragen van S. C. Gupta: „Agricultural economics in India”, M. L. Dantwala: „Institutional credit in subsistence agriculture”, Hans Pilhofer: „Studies in East Indian jute and paddy farms over time” en van Michael Butterwick: „India's exports of agricultural products”.

Peter B. Kenen: Internationale economie (International Economics. Vert. door Drs. G. Hupkes). Prisma-Compendia no. 43. Het Spectrum, Utrecht 1967, 160 blz., f. 2,50.

Een inleiding in de principes van het internationale handels- en betalingsverkeer.

Inhoud (verkort): De natie als economische eenheid — Verband tussen handel en hulpbronnen — Problemen van de handelspolitiek — Betalingsbalans en deviezenmarkt — Internationale financiële politiek — Naar een internationale economie.

Eerder reeds (in *E.-S.B.* van 6 juli 1966, blz. 695/6) vermeldden wij het verschijnen van de oorspronkelijke (Amerikaanse) editie.

Het volgend jaar krijgen wij een nieuwe computer, waardoor wij de activiteiten van de Vereniging voor Centrale Elektronische Administratie kunnen uitbreiden.

Wij hebben plaats voor

SYSTEEM-ANALYSTEN

die na een ruime inwerktijd tot taak zullen krijgen de administratieve problemen van onze opdrachtgevers te analyseren, de plannen voor de automatisering te ontwerpen en met de opdrachtgevende bedrijven het contact te onderhouden om tot een bevredigende oplossing van de aan de automatisering inherente problemen te komen.

Wij vragen mensen met een ruime en gevarieerde administratieve ervaring en een theoretische opleiding op het niveau van M.O. Boekhouden of S.P.D. I en II.

Wij stellen veel prijs op het AMBI-examen.

Sollicitaties gaarne richten aan de directie van CENTRAAL BEHEER, Bos en Lommerplantsoen 1, Amsterdam-W.

Efficiency

bespoedigt

Uw contacten

met gegadigden

★

Indien

Uw telefoonnummer

in Uw annonce

moet worden

opgenomen,

vermeld dan

tevens het

NETNUMMER

Wat is uw voorraad? Wat uw uitstaand facturenbedrag? En uw gemiddelde omzet over de laatste zes jaar? Vraag het uw computer!

Welke computer? Die vraag kunnen wij pas beantwoorden, als wij eerst eens met U gesproken hebben. U zult ons moeten inlichten over Uw bedrijf, terwijl wij U alles kunnen vertellen over computers. Als daarbij blijkt dat er werkelijk problemen op te lossen zijn, dan zullen we dat samen moeten doen.

Wij bieden U onze kennis en ervaring aan. Bij BULL GENERAL ELECTRIC vindt U alle kennis en ervaring, die ons concern gedurende vele jaren van intensieve contacten met het internationale bedrijfsleven opdeed. Elk advies van BULL GENERAL ELECTRIC berust op een

rijke, veelzijdige know how van „all over the world“.

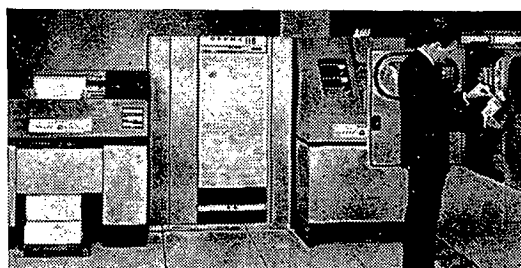
Wanneer is een computer rendabel? Ook een vraag, die niet meteen te beantwoorden valt. Wilt U kopen, huren of leasen? Wilt U in „time sharing“ (mede)-gebruiken? Hebt U veel randapparatuur nodig? En ook: Hoe groot is Uw bedrijf en wat wilt U met Uw machine doen? Eerste vereiste is dat U de juiste samenstelling krijgt, die exact is afgestemd op Uw behoeften. BULL GENERAL ELECTRIC levert die samenstelling, die grote of kleine computer!

Neem b.v. GAMMA 115

Met deze computer - de enige Europese machine, waarvan grote aantallen naar de V.S. geëxporteerd worden - kunt U en met ponskaarten en met magnetische banden en met magnetische schijven werken. Is uw hoeveelheid te verwerken gegevens nog niet groot, dan valt het gebruik van de meest goedkope vorm van geheugen - de ponskaart - te overwegen. Wordt die hoeveelheid wel groot, dan is de magnetische band interessant, wegens zijn hoge in- en uitvoersnelheid. Maar moet U zeer snel en willekeurig bestandsgegevens kunnen bereiken, dan is de magnetische schijf het aangewezen medium.

Nog iets van de GAMMA 115: Van een kleine uitvoering (geheugen van 8.192 posities) kunt u zonder enig probleem overgaan op een geheugencapaciteit van 12.228 posities en zelfs van 16.384 posities.

Met de GAMMA 115 kunt u alle kanten uit. Een ruime keuze aan koppelbare elementen, de aanwezigheid van een compleet pakket software voor elke samenstelling en de ideale verhouding tussen prijs en prestatie maken deze computer uiterst bruikbaar: zelfstandig of als satelliet-machine voor een groter systeem.

BULL
GENERAL ELECTRIC

Het Bestuur van het Interconfessioneel Ziekenhuis te Apeldoorn (Rooms Katholiek en Protestants Christelijk) roept gegadigden op voor de functie van

EKONOMISCH DIREKTEUR (ekon. drs.)

De funktionaris dient ervaring te hebben op het gebied van de ziekenhuis- of instellingseconomie en zal in de toekomst belast worden met de leiding van de economische en administratieve dienst van het nieuw te bouwen ziekenhuis: Het Interconfessioneel Ziekenhuis, dat 445 bedden zal hebben.

In de eerstkomende jaren zal de funktionaris verbonden zijn aan het Sint Liduina Ziekenhuis (300 bedden), waar de functie van economisch directeur per 1 september a.s. vacceert.

Eigenhandig geschreven brieven met uitvoerige gegevens en referenties te richten aan de sekretaressse van het bestuur van het Interconfessioneel Ziekenhuis, Mevrouw E. D. Kraan-Brinker, Kerklaan 33, Apeldoorn.

Eigenlijk alles
op het gebied van
genummerd
controle-drukwerk
aan rollen

ROELANTS
SCHIEDAM
afd. waarde-drukwerk

FME

De economische afdeling van het bureau van de FME verleent zeer gevarieerde diensten, waaronder die op bedrijfseconomisch gebied, aan een steeds toenemend aantal in het verband van deze Federatie georganiseerde ondernemingen (\pm 1100) en brancheverenigingen (\pm 40).

Voor de bedrijfseconomische sector van dit bureau en met name voor de verdere ontwikkeling en intensivering van de activiteiten op het terrein van de kostprijsberekening en bedrijfsvergelijking wordt thans op korte termijn gevraagd een

ADMINISTRATIEF EN BEDRIJFSECONOMISCH GESCHOOLD MEDEWERKER

die individuele ondernemingen en werkgroepen uit brancheverenigingen op deze gebieden voorlichting en assistentie kan geven.

Gezocht wordt een medewerker die naast de passende opleiding — tenminste op SPD-niveau — enige jaren praktische ervaring in de vlakken van de kostprijsberekening en administratieve organisatie heeft opgedaan bij een bedrijf of advies-bureau.

Vereist wordt voorts een goede uitdrukkingsvaardigheid in woord en geschrift.

Met de hand geschreven brieven te richten aan de Directie van de FME onder de letters BE.

FEDERATIE METAAL- EN ELECTROTECHNISCHE INDUSTRIE, FME
NASSAULAAN 25, 'S-GRAVENHAGE

U wilt
mijnheer
zelf
spreken?

en liefst in zijn vertrouwde
stoel? Dat kan!

Een zeer zorgvuldig voorbereid lezerskringonderzoek heeft namelijk niet alleen geconstateerd dat E.-S.B. bij de leiding van het Nederlands bedrijfsleven bijzonder goed is ingevoerd, maar ook dat het blad zeer algemeen gelezen wordt.

De sterke toename van het advertentievolume van E.-S.B., vooral in het laatste halfjaar, is dan ook niet „zomaar” tot stand gekomen.

Wij zenden u dit lezerskringrapport (71 pagina's) gaarne ter inzage, in de overtuiging dat u zich dan E.-S.B. zult weten te herinneren als u iets te zeggen heeft, wat mijnheer zelf moet weten.

Adm. E.-S.B. - Postbus 42 - Schiedam

Telkens en telkens blijkt ons weer hoezeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft, waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.

2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.

3e Door een leder te hanteren fondsanalyses, volgens een eigen praktisch systeem, enig voor Nederland.

4e Een chronique scandaleuse, fair en onderhoudend geschreven en uiteraard zonder sensatie.

5e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.

6e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

E.-S.B. 14-6-1967

Grote financiële instelling te Amsterdam heeft plaats voor een

jonge econoom

voor het deels zelfstandig, deels in teamverband verrichten van onderzoek naar de marktpositie en de algemene economische situatie alsmede vooruitzichten van bepaalde ondernemingen of bedrijfstakken.

Enige kennis van industrieel marktonderzoek en vaardigheid in bondig rapporteren worden op prijs gesteld.

Sollicitaties te richten aan het bureau van dit blad onder nummer E.-S.B. 24-1.

P. de Gruyter en Zoon N.V. TE 'S-HERTOGENBOSCH

vraag voor zijn bedrijfseconomische afdeling een

Marktonderzoeker

Taak : — het verzamelen van commerciële gegevens betreffende diverse producten, afzetlijnen en afnemers; dit verzamelen geschiedt in teamverband, de leiding van dit teamwork zal aan de betrokken marktonderzoeker worden toevertrouwd.
— de analyse van de verzamelde gegevens ten behoeve van planningen en prognoses.
— het verstrekken van doelgerichte informatie aan de commerciële afdelingen in het bedrijf.

Eisen : — een met goed gevolg afgelegd doctoraal examen economie, bij voorkeur in de bedrijfseconomische richting, in ieder geval met statistische analyse als keuzevak.
— leeftijd: minimaal 24, maximaal 32 jaar.
— enige bedrijfservaring strekt tot aanbeveling.

Salariëring:

— afhankelijk van specialisatie en ervaring wordt een ruim aanvangssalaris geboden.
— tijdens het sollicitatiegesprek kan uitvoerig over de promotiemogelijkheden in het bedrijf worden gesproken.

Brieven met inlichtingen betreffende levensloop en met bijsluiting van recente pasfoto te richten aan het Hoofd van de Centrale Afdeling Personeelszaken, Orthenstraat 14 te 's-Hertogenbosch.

Bureau voor Marketing Management

Dr. A. D. Bonnet

Marktanalyses voor diverse branches. Ontwikkeling van verkoopbevorderende maatregelen.

Huize 't Eiland - Bergambacht - telefoon 01825-607

Ingenieursbureau
WOLTER & DROS N.V.
Van Persijnstraat 25
Amersfoort

zoekt contact met belangstellenden voor de functie van

SECRETARIS VAN DE DIRECTIE

De N.V. is één van de grote bedrijven op het gebied van o.a. centrale verwarming, luchtbehandeling, brandbeveiliging en liften met ca. 900 werknemers.

Het hoofdkantoor is gevestigd te Amersfoort. Verder zijn er kantoren gevestigd te Amsterdam, Rotterdam, 's-Hertogenbosch en Warnsveld.

De functie omvat in hoofdlijnen:

- het voorbereiden, bijwonen en notuleren van vergaderingen en andere taken die een directie-secretaris pleegt te verrichten, waarbij het de bedoeling is hem bij representatieve werkzaamheden te betrekken.
- het verstrekken van juridische en andere adviezen en het redigeren van contracten in verband met buitenlandse vertegenwoordigingen.
- het geven van leiding aan de afdeling Algemene Zaken, die o.a. de interne beheersdiensten omvat.

Gedacht wordt aan een actieve jurist, bij voorkeur met ervaring in een soortgelijke functie. Hij moet een goed organisator zijn en gemakkelijk leiding kunnen geven.

Eigenhandig geschreven brieven die een duidelijk beeld geven over opleiding, ervaring en sollicitatiemotief, te richten aan de Directie, met op de envelop de vermelding „sollicitatie”. Bij de selectie wordt het oordeel van een externe adviseur mede betrokken.

Abonneert U op

DE ECONOMIST.

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. J. Zijlstra.

★

Erevoorzitter:

Prof. G. M. Verrijn Stuart.

★

Abonnementsprijs f. 30; voor studenten f. 15.

★

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

Vraag eens proefnummers aan voor uw kennissen die „E.-S.B.” nog niet kennen